COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PORTRETELE DOAMNELOR ROMÂNE

PUBLICATE

DE

N. IORGA

PREȘEDINTELE COMISIUNII

PORTRAITS DES PRINCESSES ROUMAINES

PUBLIÉS

PAR

N. IORGA

PRÉSIDENT DE LA COMMISSION

BUCAREST

1 9 3 7

www.dacoromanica.ro

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PORTRETELE DOAMNELOR ROMÂNE

PUBLICATE

DE

N. IORGA

PREȘEDINTELE COMISIUNII

PORTRAITS DES PRINCESSES ROUMAINES

PUBLIÉS

PAR

N. IORGA

PRÉSIDENT DE LA COMMISSION

BUCAREST

1 9 3 7

www.dacoromanica.ro

PORTRETELE DOAMNELOR ROMÂNE

Explicaţiile necesare pentru a înţelege desvoltarea iconografiei privitoare la Doamnele românce trebuie să fie mult mai restrânse decât pentru portretele Domnilor înşişi. S'au întrebuinţat aceleaşi fresce, aşa încât descripţiile care se aplică pentru volumul Domnilor, pot să aibă aceaşi valoare pentru acest al doilea volum.

Cel d'intâiu portret de Doamnă româncă este acela al soţiei ctitorului însuşi al Bisericii Domneşti din Argeş, vechiul Scaun al Ţării-Româneşti, Băsărabă, înmormântat, în această biserică, al cării întemeietor a fost către jumătatea secolului al XIV-lea, sau aceia a urmaşului său, poate, Radu, care a isprăvit opera de pictură.

El figurează pe păretele care priveşte altarul din zidul despărţitor al pronaosului de naos. Exactitatea se dovedeşte prin liniile veşmântului, prin caracterul coroanei şi prin şuviţile de stofă care o înconjoară (fig. 1).

A doua dintre Doamnele înfăţişate în această carte este soţia lui Mircea I-iu, deci sfârşitul acelui secol al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea. Era o Sârboaică, purtând numele de Mara, care nu figurează în fresca din mănăstirea de la Cozia, lângă soţul ei, întovărăşit numai de fiul, probabil din altă căsătorie, nu un bastard, Mihail (Mihăilaş).

Chipul care se găseşte în biserica de la Brădet este deci singura înfăţişare care ni s'a păstrat a acestei Doamne muntene la începutul întemeierei ţării. Fresca a fost fără îndoială refăcută, şi stilul nu este acela al acestei epoce îndepărtate. Dar, cum era obiceiul de a relua frescele, păstrând caracterul lor general, cum nu-şi permitea cineva să înoiască nici în ce priveşte portul, care este de sigur din secolul al XIV-lea, nici în ce priveşte pieptănătura şi coroana, se poate admite că acest portret, care în forma sa actuală aparţine mai curând epocei moderne, dă într'un chip destul de credincios pe soţia lui Mircea (fig. 2).

Soţia lui Alexandru, Domnul Moldovei şi alcătuitorul acestui Stat, o Româncă de origine, cu tot numele ei neobişnuit de Marina, de oare ce i se cunoaşte tatăl şi fratele, cari poartă nume româneşti caracteristice, figurează întâiu pe un patrahir, unde stă lângă soţul ei. O inscripţie grecească o înfăţişează ca o „autokratorisă". Portretul

www.dacoromanica.ro

acestei Doamne se deosebește în chip avantagios de acela al soțului, care este presintat cu o pălărie cu streașină, cu o mică barbă neagră, împuținat în ce privește fața și micșorat ca aspect general.

Această țesătură, de sigur opera unui artist care cunoștea toate tainele meșteșugului, este fără îndoială o foarte frumoasă bucată artistică și corespunde, în ce privește costumul ca și forma coroanei, cu moda secolului al XV-lea.

Originalul se găsia înainte de războiu într'o mănăstire din Rusia-de-Nord, Ladoga (fig. 3).

Poate Ana, care fusese înainte de Marina soția lui Alexandru este dată în alt fel într'o frescă de la Sucevița (sfârșitul sec. al XVI-lea). Ca și chipul soțului, înfățișat foarte bătrân, cu o barbă mare și lungi plete albe, acest portret este mai curând de închipuire, pictorul neavând la îndemână niciun element care ar fi putut să-l călăuzească, însă nu ne putem împiedeca de a recunoaște oarecare asămănare în veșmânt și în forma coroanei, ceia ce arată la artist, oricum, deprindere cu o modă care perise de multă vreme (fig. 4).

Intăia soție a lui Ștefan-cel-Mare, Evdochia, fiica unui prinț de Chiev, care-și lua titlul de Țar și care se privia ca unul din moștenitorii coroanei bizantine, cu tot caracterul foarte puțintel al Statului său, supus coroanei Poloniei, este înfățișată pe o frescă din biserica Sfântului Nicolae din Iași, frescă strămutată după prefacerea desăvârșită a acestei biserici în acea sucursală a Mitropoliei Moldovei.

Zugravul a trebuit să fie fără îndoială inițiat în condițiile de artă și de viață ale Moldovei secolului al XV-lea. Evdochia este înfățișată cu o lungă haină care corespunde cu aceia a împărăteselor din Bizanț, broderii scumpe o împodobesc în față, în josul rochiei și pe mânecile care atârnă; o întreită salbă de mărgăritare îi încunjoară gâtul; un văl ca acela care acopere capul Doamnei muntene de la sfârșitul secolului al XIV-lea în Biserica Domnească din Argeș este supt cununa cu lungile vârfuri împodobite (fig. 5).

Altă soție a lui Ștefan, Maria din Mangup, în Crimeia, vlăstară a dinastiilor împărătești din Bizanț, având legături cu cele două dinastii ale Comnenilor și Paleologilor, figurează pe o strălucită perdea de biserică, aflătoare încă în mănăstirea de la Putna. Desemnul este de o rară desăvârșire, și ni pare rău că n'am putut reda și coloarea, de o artă așa de delicată și complicată, care adaugă la farmecul cel mare al acestui exemplar de artă.

Doamna este înfățișată moartă, acoperită cu un strălucit veșmânt de brocard, de o compoziție mult mai bogată decât pentru biata și trista princesă din Chiev. Pe cap o cunună cu aceleași flori de dimensiuni mai reduse, cu pietre scumpe împodobind partea de jos și cu lungi cercei după datina bizantină, cum se găsesc și pe chipul, de care va fi vorba mai departe, din Govora, care redă pe Cătălina, soția Domnului Țării-Românești Radu-cel-Mare, aparținând unei epoci puțin mai noi.

Dar în această represintare pe o perdea care îi acopere mormântul, ceia ce

www.dacoromanica.ro

este interesant nu este numai această figură, de un caracter așa de impresionant în somnul morții, dar și toate podoabele care sânt în jurul ei.

Este, în adevăr, un întreg sistem de arhitectură foarte complicat, ale cărui elemente sânt împrumutate literelor bizantine, pentru că se poate descoperi, pe de o parte, numele Paleologilor și Comnenilor și, pe de altă parte, un alt grup de litere, care pare să reproducă începutul cuvântului: „autokratorissa" (fig. 6).

A treia soție a lui Ștefan, Maria Munteanca, fiica lui Radu-Vodă, aceia care l-a întovărășit în ultima parte a vieții lui și care a dat pe moștenitorul tronului, ceilalți fii ai lui Ștefan murind înainte, — Bogdan, această a doua Marie este înfățișată de mai multe ori pe zidurile ctitoriilor cu care Ștefan a fost așa de mărinimos față de Dumnezeu, fiindu-i recunoscător pentru multele sale biruințe și pentru că a sprijinit împotrivirea, așa de grea, a țării sale.

Ea se vede în aceste deosebite portrete, ca în figura 7, cu o cunună în toate privințile asemenea cu cea a Evdochiei, cu aceiași lungi cercei ca ai Mariei de Mangup și cu un veșmânt de brocard represintat într'un chip mai curând vag, mai ales dacă este comparat cu complicațiile, nesfârșite și de o artă așa de rafinată, care împodobesc perdeaua de mormânt a aceleia pe care ea o biruise. O cunună de mărgăritare pusă pe părul ei așa de lung deosebește un alt portret, acela de la biserica din Pătrăuți (fig. 8). Cel d'întâiu portret se găsește lângă Suceava, în mica biserică de la Sântilie.

Doamna are lângă dânsa o fiică și un fiu. Ștefan avuse din căsătoria sa cu Evdochia o singură fată, Elena, care trebuia să fie moștenitoarea coroanei moscovite și care a murit în țară străină și în împrejurări dureroase, fără să fi putut asigura urmarea la tron a fiului ei. Dar se cunosc două fiice ale Mariei, pomenite, cu lauda frumuseții lor, numai în versiunea munteană a cronicii moldovenești.

Ceia ce este interesant în acest portret este grija vădită a asămănării, cum, de alminteri, și în casul Evdochiei și al Mariei de Mangup. Artistul a vrut să redea realitatea însăși.

Această frumoasă figură, cu lungi sprincene arcuite, cu ochii mari, cu nasul de o linie așa de delicată și cu gura micuță, ar putea să explice sentimentele lui Ștefan, care au adus moartea înainte de vreme a împărățeștii coborâtoare a Comnenilor și Paleologilor.

In figura 9 este cu totul alt caracter al portretului: Maria este înfățișată cu unul din fiii ei încă fraged; figura păstrează destulă expresie, dar ceia ce atrage și interesează mai mult este bogăția neobișnuită a podoabelor și rochia de brocard, care poate fi pusă alături de aceia a Mariei de Mangup. Un văl complicat acopere capul, și florile coroanei se ridică mândru de-asupra acestui cap mărunt.

Pentru figura 10 condițiile tehnice ale țesăturii nu pot să permită aceiași precisie a trăsăturii, aceiași exactitate în reproducerea figurii și același caracter bogat în amănunte ale veșmântului. De aceia, pe o frumoasă perdea păstrată încă în mănăstirea de la Putna, aceiași Marie este înfățișată în linii schițate numai. Aceasta nu împiedecă pe artist de a da un frumos portret, de a fixa marile linii ale unui veșmânt bogat împodobit, ce pare presărat cu pietre scumpe, sau semi-prețioase, și o coroană isprăvită prin flori largi acopere, peste vălul care cade în cute elegante, capul.

www.dacoromanica.ro

Un adevărat portret, şi unul dintre cele mai bune, este represintat pe zidurile bisericii din mănăstirea de la Govora: al Cătălinei, acea soţie a marelui ctitor de biserici, Radu, despre care am vorbit mai sus (fig. 11).

Este admisibil că s'a recurs, ca să se dea adevăratul chip al Doamnei, la talentul unuia din acei zugravi din Ardeal, Saşi, cari au fost poftiţi să colaboreze la ornamentaţia măreţei biserici episcopale a lui Neagoe, urmaşul, şi adevăratul urmaş, în ce priveşte arta, al lui Radu.

Cătălina poartă o coroană închisă, fără vârfuri. Vălul care recade pe umeri îi acopere partea de sus a pieptului; într'una din mâni, care se ridică într'un gest de rugăciune, ea ţine crucea, în loc să sprijine, cum este obiceiul pentru Doamnele Moldovei, o miniatură a bisericii pe care a întemeiat-o împreună cu soţul ei.

Rochia nu oferă niciunul din elementele de împodobire complicate pe care le-am întâlnit până aici în portretele celorlalte Doamne.

Cătălina era fără îndoială Românca, dar Sârboaica, o coborîtoare a Brancoviceştilor, care a fost soţia lui Băsărabă-Neagoe şi, cum am spus, ctitora mănăstirii de la Argeş, se înfăţişează într'un port cu totul deosebit de ce am putut constata până acum la Doamnele celor două ţări.

Intr'adevăr, precum Neagoe este presintat cu lungi mustăţi care cad după obiceiul Balcanilor, ea însăşi are în figura ei o asprime şi o tristeţă care amintesc vechea artă bizantină, pe când, cum am văzut pentru Doamnele Moldovei, frumuseţa este respectată şi poate chiar întrecută, şi o înfăţişare zimbitoare este totdeauna obişnuită ca să redea pe acelea care au fost stăpânele ţării.

Inaltă şi tristă, de o măreţie imperială puţintel înţepenită, această Despina, care a fost numită şi Miliţa, este împodobită ca un idol. Niciodată coroana n'a fost mai înaltă, florile de un caracter aşa de greoiu. Niciodată lungii cercei n'au avut dimensiuni aşa de mari; ei recad în mai multe linii pe umeri. Un veşmânt în falduri o acopere, brocardul nepresintând niciun ornament, ceia ce ar corespunde cu unele tradiţii ale artei sârbeşti, mai obişnuită cu sculptura decât cu bogăţia frescelor. Nişte şireturi groase încunjoară gâtul, desemnează pieptul, se întind de-a lungul trupului.

Foarte interesant însă este că acele trei domniţe care sânt la genunchii ei au, cu acelaşi caracter general al costumului, mâneci ce ar părea împrumutate în parte portului popular, care s'a păstrat până în zilele noastre; ele ar fi deci înfăţişate într'un chip pe jumătate imperial, pe jumătate rural (fig. 12).

Dar, când a fost vorba să se înfăţişeze Despina înaintea Maicii Domnului a milelor, sprijinind ea însăşi pe braţe pe fiul Teodosie, mort în exil la Constantinopol, ea nu poartă această cunună care împodobeşte gingaşul cap al Domnului copil, ci un lung văl de călugăriţă, ce se coboară până la picioare, acoperind ceia ce se poate vedea din costumul de dedesupt, în care, după cât se arată, nu lipsesc unele linii ce corespund cu portretul de la Argeş.

Această a doua presintare a soţiei lui Băsărabă-Neagoe este pe o icoană în lemn (fig. 13).

O altă princesă sârboaică, soţia lui Petru Rareş, Domnul Moldovei, Elena, femeie de o mare distincţie, în stare să scrie într'o slavonească de cărturar scrisorile politice ale asprului ei soţ, este înfăţişată la Moldoviţa, în parte după tradiţiile

www.dacoromanica.ro

epocei lui Ștefan-cel-Mare, adecă purtând o lungă haină bizantină, cu aceleași broderii în față, pe poala rochiei, pe umeri și pe o lungă linie care străbate mânecile umflate și același este portul fiului, înfățișat lângă dânsa , dar ceia ce atrage mai ales atenția este, supt lungul văl alb, o figură al cării caracter real a fost păstrat cu grijă, figură mai puțin țapănă și mai puțin tristă decât cea a rudei din Țara-Românească.

Cununa este de o mare frumuseță, cu o mulțime de flori care se desfac cu o trăsătură fină de-asupra basei împodobite cu mărgăritare și fără îndoială și cu pietre scumpe. Este, alături de portretul Mariei din Mangup, cel mai frumos care ni s'a păstrat dintre ale acelora care alături de soții lor au cârmuit țările românești (fig. 14).

Aceiași Elenă este înfățișată, cu o figură blândă, pe fresca bisericii de la Humor, și, de oare ce lângă dânsa este același prinț copil, în aceiași vârstă, trebuie să se admită că aceste două portrete sânt din aceiași vreme. De data aceasta, cununa nu se deosebește întru nimic de aceia care împodobește capul soțului ei și al Domnilor înaintași. De un lucru puțin mai grăbit, acest chip nu dă toată complicația tehnică a acelui brocard, așa de scump, care se cumpăra la Veneția. Cercei de mărgăritar se coboară foarte jos pe piept, unde se poate descoperi un fel de guler răsturnat, care este probabil de blană (fig. 15).

La Râșca, pe Siretiu, în aceiași epocă , de oare ce se văd doi din fiii lui Petru și ai Elenei, la o vrâstă însă foarte fragedă , Elena se presintă în același port, dar lucrul este cu mult inferior și figura e stângace și banală. Lângă dânsa se vede un portret de femeie nu poate să fie vorba de Domnul însuși, de și i s'a zis Rareș din causa mustăților lui rare , care poartă același costum și aceiași cunună, cu aceiași salbă de mărgăritare. Inscripția este în stare așa de rea, încât abia se pot descifra câteva slove, și aceasta nu ajunge pentru a putea da un nume celuilalt personagiu feminin, care figurează, cu un copil la înălțimea genunchilor, în această frescă (fig. 16).

Atitudinea Doamnei Rada, soția Domnului muntean, așa de trecător, care a fost Vlad-Vintilă, pare să fie copiată după aceia a Muntencei Maria, Doamnă a Moldovei, pe perdeaua de care a fost vorba la numărul 9. Este aceiași menținere dureroasă, aceiași linie rotunjită, aceleași mâni care se ridică pentru rugăciune.

In țesătura aceasta, așa de îngrijită, menită Muntelui Athos, elementele portului samănă mai curând cu acelea care deosebesc portretul de la Argeș al Doamnei Despina, în afară de caracterul cununii, care nu are de cât patru flori. Se văd aceiași cercei, aceiași haină împodobită cu linii paralele. Ca țesătură de artă, acest portret întrece pe acela al Doamnei moldovence, cu care samănă mai mult (fig. 17).

Se poate gândi că fata lui Băsărabă-Neagoe și a Sârboaicei Despina, Ruxanda, care a fost măritată cu Radu-Vodă de la Afumați și apoi cu fostul călugăr Paisie, și el Domn muntean, a trebuit să urmeze tradiția maicii sale și a fost înfățișată de un artist care lucra în vremea lui Radu de la Afumați. Este aceiași coroană, aceleași linii de ornamentație și același împrumut care pare să fi fost făcut artei populare a Românilor, pe mânecile așa largi, isprăvite cu o ușoară linie de aur. Dar mantia care o acopere împărătește este fără îndoială una dintre cele mai bogate (fig. 18).

www.dacoromanica.ro

O revede cineva pe Ruxanda pe zidurile bisericuţii mănăstirii de la Cozia, Bolniţa, unde poartă un veşmânt acoperit cu rosete în relief. Rochia este bogat împodobită, dar pe piept se văd aceleaşi linii, care se presintă întâia oară în portretul mamei sale la Argeş (fig. 19).

O altă Ruxandră, fiica Elenei şi a lui Petru Rareş, deci pe jumătate Sârboaică, se înfăţişează în fresca bisericei din Rădăuţi, după aceleaşi tradiţii de familie păstrate de la o generaţie la alta şi transmise şi colateralilor acestei dinastii a Brancoviceştilor, cari păstrează caracterul imperial al pretenţilor ei. Inaltă cunună cu mai multe flori, lung văl care se coboară pe umeri, cercei de mărgăritare cari cad foarte jos şi, pe veşmântul de brocard, acele linii în relief, acele şuviţe care acum nu se mai rotunjesc, ci samănă mai curând cu nişte brandenburguri paralele; foarte simplu, înaintea ei este zugrăvit fiul ei Bogdan.

Grija de a da un adevărat portret este observabilă şi în acest cas, dar, ca şi pentru prima Ruxandră, pioasa asprime a liniilor, care era în tradiţia bizantină, e mult atenuată şi evoluţia către portretul de asămănare se vede şi mai accentuată decât pentru înfăţişarea mamei sale, Elena (fig. 20).

La Muntele Athos, pentru a se da portretul ei în biserica mănăstirii de la Dochiariu, s'a pus la dispoziţia călugărilor, recunoscători pentru daniile multe făcute de această Doamnă şi de crudul, dar evlaviosul ei soţ, Alexandru Lăpuşneanu, zugravi cari aveau nesfârşit mai puţin gust şi o tehnică mult inferioară, de felul de care, în deplina sa decădere, Muntele Sfânt putea să dispună în această epocă. Figura ajunge banală şi seacă. Cununa este înfăţişată în bloc. Brocardul este abia schiţat, şi pe mâneci lucrul samănă mai curând cu acela al meşterilor de plapome, obişnuiţi în Orient (fig. 21).

Urmărind această linie a portretelor de Doamne care aparţin, prin toată originea lor, sau prin o parte din ea, dinastiei sârbeşti, iată portretul celeilalte fiice a Elenei şi a lui Petru-Vodă al Moldovei, Chiajna, care a fost pe rând soţia a doi Domni munteni, cel din urmă fiind sângerosul fost negustor de oi Mircea, ucigaşul boierilor săi, păcat căruia îi răspundeau, de alminteri, instinctele cumnatului său, soţul Ruxandei, Alexandru din Moldova.

Este o femeie care a jucat un foarte mare rol după moartea soţului, susţinând zeci de ani lupta contra altor Doamne, care aveau alţi candidaţi la tron, şi izbutind, cu toată moartea fiului ei Petru, care dispare în exil şi a fost înmormântat într'o biserică grecească oarecare din Asia Mică, să câştige biruinţa, nu fără să fi făcut sacrificiul uneia din fetele ei, care s'a aşezat între femeile Seraiului.

Această Chiajnă, aşa de energică, întrecând prin ofensiva ei ce puteau da oamenii politici din acest moment, n'ar fi recunoscută uşor în cele două portrete care se găsesc în frumoasa biserică a mănăstirii din Snagov, în mijlocul lacului de lângă Bucureşti. Intr'adevăr, supt cununa de tradiţie sârbească, între cei doi lungi cercei, acoperită cu un veşmânt de brocard, care prin neglijenţa zugravului, puţin priceput în a reda fisionomia, a rămas nelămurit, se vede, de-asupra unei mici cravate albe, o figură de

www.dacoromanica.ro

o blândeţă de sfântă, având mai curând aierul unei madone decât acela al marii intrigante şi al ambiţioasei îndărătnice care a fost Chiajna (fig. 22).

Ea a avut contra ei pe acea Ecaterină, jumătate Italiancă, jumătate Greacă, născută şi crescută la Pera, care a fost soţia lui Alexandru, fiul pretendentului Mircea, duşmană a întregii seminţii a Chiajnei.

Această Ecaterină, care a ajuns să fie, după moartea soţului ei mult mai în vârstă, tutoarea fiului ei, Mihnea, cel ce, la moartea unei mame evlavioase, trebui să renege credinţa creştină ca să fie cel de-al doilea şi ultimul Domn român trecut la Islam ca să evite exilul, suferinţile sau moartea, sau ca să satisfacă o ambiţie nesănătoasă, este represintată într'o bisericuţă din Oltenia, în satul Slătioarele.

Portretul acesta, refăcut într'o vreme mai apropiată, a păstrat totuşi, cum se poate băga de samă observând liniile costumului şi ale coroanei, primul său caracter. Cu o figură puţintel mai energică decât a Chiajnei, care găsise în ea o vrednică rivală, în stare s'o învingă şi să păstreze câţiva ani biruinţele ei, Ecaterina poartă aceiaşi coroană cu multe flori, mai puţin împodobită decât a Doamnelor sârboaice, a căror serie se isprăveşte cu Chiajna. La o altă epocă n'ar mai fi acelaşi văl alb care se coboară pe umeri, aceiaşi salbă de mărgăritare, acelaşi guler puţintel mai larg, alb ca şi vălul, aceleaşi linii de împărătească maiestate a costumului, şi turnul bisericii pe care o ţine cu mâna stângă nu corespunde altei arhitecturi decât aceleia din a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Cu toată lipsa de însuşiri a zugravului care a refăcut întâiul portret, avem deci pentru această Ecaterină, care-l merită în adevăr, un portret fără îndoială asămănător, care-i îngăduie să figureze cu cinste în şirul Doamnelor (fig. 23).

Iată acum o altă Greacă, de sânge curat, venind din Rodos, coborîtoarea familiei Amirali, care a luat în căsătorie pe Petru Şchiopul, fratele însuşi al lui Alexandru, soţul Ecaterinei.

Această Marie este zugrăvită pe zidurile bisericii de mănăstire din împrejurimile Iaşului care poartă numele mahalalei constantinopolitane de unde venia Ecaterina, Galata. Pictura originală a putut fi foarte frumoasă, şi unele din însuşirile ce avea s'au păstrat într'o îngrozitoare prefacere, datând din prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Dovada autenticităţii acestui prim portret, care este de comparat cu acelea ce se găsesc în biserica „Sfântul Sava" la Iaşi, fundaţie a măreţului Domn care a fost Radu, fiul lui Mihnea, este dată în prima linie prin acel lung lanţ care se găseşte în veacul al XVI-lea la Domni ca şi la Doamne şi care este pomenit pentru Petru Rareş în actele unui proces intentat de dânsul, în momentul catastrofei sale, când a fost gonit de Turci, împotriva unuia din servitorii săi care îi luase comoara, unele giuvaiere şi între altele acest lanţ, apanagiu caracteristic al Impăraţilor.

Capul, cu desăvârşire banalisat, este acoperit cu un văl rău reprodus. Cununa care a putut să existe este acum invisibilă. Dar alături se vede răsărind moda cea nouă,

www.dacoromanica.ro

pentru o singură clipă, modă care vine din Apus: cocheta pălăriuță, purtând, pentru femei ca și pentru bărbați, un surguciu de pene, sprijinite de un nod de pietre scumpe.

Acest portret este al acelei fete a Mariei și a lui Petru Șchiopul, care, măritată întâiu cu un Grec care a murit la Veneția în timpul exilului familiei, a luat în căsătorie pe urmă pe Venețianul Polo Minio. Este foarte cu putință să se fi introdus în această vreme ceva din moda venețiană, necunoscută până atunci, în represintarea unei Domnițe din aceste țări de strictă tradiție. In Țara-Românească nu glumia cineva cu tradiția; ea trebuia să fie păstrată întocmai cum se formase încă din zilele Marei Sârboaica, la sfârșitul secolului al XIV-lea, și cum, supt aceiași influență sârbească, se menținuse în fața modei bizantine, ea însăși influențată de Apus, precum se observă în portretele Doamnelor moldovence, care sânt de un caracter cu totul deosebit, până la apariția, peste trecerea pe tron a unei Rusoaice, a unei Bizantine și a Muntencei Maria, a portretelor Elenei și fiicelor ei (fig. 24).

Astfel, Stanca, soția lui Mihai Viteazul, poartă, cu o cunună împodobită cu mai multe flori de-asupra unei base de mărgăritare și pietre scumpe, un frumos veșmânt de brocard, cerceii fiind reduși și aspectul general mult mai modest decât în portretele de mai înainte. In față, încununat, purtând și el un veșmânt de aceiași stofă, dar cu o altă împodobire, este fiul ei, care a domnit câteva luni și care trebuia să isprăvească în surgun, acel Petrașcu Nicolae, care, în acest portret pios ține în mânuța sa crucea împodobită cu o năframă de mătasă (fig. 25).

Iat'o a doua oară, într'o biserică de mai multe ori rezugrăvită, aceia întemeiată de Mihai însuși și de această evlavioasă Doamnă, bogată moștenitoare de moșii întinse în Oltenia nașterii ei.

Este cu neputință să nu se recunoască, în ciuda nedestoiniciei de a reproduce podoabele, din partea zugravului care se însărcinase cu refacerea pe vremea egumenilor greci din bisericile cele mai bogate ale țării, nu numai caracterul coroanei, salba de mărgăritare, gulerul de blană, dar și o mare asămănare, care arată intenția izbutită a portretului. In cele două figuri, a lui Mihai represintat lângă fratele său Petru, zis Cercel, care păstra în forma bărbii și în această podoabă a urechii moda francesă din vremea lui Henric al III-lea, al cărui curtesan fusese câțiva ani, e, cu tot caracterul ieratic, și ceva din adevăratul portret și din moda contemporană; trebuie să se admită deci, ca și pentru cele două portrete bărbătești, al lui Petru și Mihai, pentru care avem un alt portret, făcut la Praga de pictorul Curții lui Rudolf al II-lea, Sadeler , care au caracterul realității contemporane, că s'au făcut aceleași silinți pentru ca soția lui Mihai să nu piardă trăsăturile ei deosebitoare în liniile generale, înțepenite și vagi, ale tipului bizantin (fig. 26).

Pentru Moldova însă avem adevăratul portret, în ce are mai asămănător, mai delicat și mai elegant, cu expresia chiar a fisionomiei, dacă nu pentru copiii domnești, a căror serie se perindează, micile capete fiind în linie coborîtoare, cel puțin pentru acea frumoasă, energică și, la urmă, așa de nenorocită Doamnă, osândită la Constantinopol să între ca roabă în haremul unui Agă, care a fost Elisabeta, soția lui

www.dacoromanica.ro

Ieremia Movilă, aceia de la care se păstrează în ctitoria familiei Movilă din Sucevița, într'o cutie rotundă de aur, una din frumoasele ei cozi de un castaniu roșiatec, pe care pusese să i le taie în clipa când o duceau, prin cele mai grozave jigniri, în robie la Turci, — pentru ca măcar o parte din ea însăși să rămână în această biserică. Ea este înfățișată ținând crucea cu stânga, supt o măreață cunună ca aceia a marilor Doamne din vremea luptătoare, care o precedaseră, în veacul al XV-lea și la începutul celui de al XVI-lea. Părul ei lung, mai curând bătând în bălan, se coboară pe umerii acoperiți de un văl ce se confundă cu coloarea lor. Marii ochi blânzi ai aceleia care totuși a luptat cu atâta îndărătnicie luminează senina figură rotunjită. Cât despre haină, nu i se acordă aceiași luare aminte ca odinioară; ea nu întrece portretul prin amploarea și bogăția ei. Se vede bine că grija de căpetenie privește această represintare a fisionomiei înseși (fig. 27).

Un alt portret, vag, e dat de o miniatură pe unul din manuscriptele păstrate tot la Sucevița (fig. 28).

După o jumătate de veac, un bătrân războinic care luptase lângă Mihai Viteazu, Matei, boier oltean, ajungea, prin voința țării și cu învoirea Turcilor, câștigați prin daniile sale, să fie Domn al Țării-Românești, pretinzând că este dreptul său ca al unui coborîtor din bătrânii Băsărabi. Destul de în vrâstă în clipa chiar a suirii sale pe tron, el era soțul unei femei mai tinere decât dânsul, venind din boierimea munteană.

Această Elenă este înfățișată de mai multe ori. Intăiu, în biserica Sfinților Apostoli din București: se deosebește abia figura ei, și trupul se pierde într'o rochie de un caracter șters (fig. 29).

Din potrivă, în biserica de mănăstire a familiei, unde a fost îngropat tatăl soțului ei, ea însăși trebuind să fie astrucată la Târgoviște, vechea capitală a țării, pe când rămășițele soțului mergeau să întâlnească pe acelea ale părintelui la Arnota , ea apare îmbrăcată într'un veșmânt care nu are bogăția veacului precedent, ci păstrează numai liniile generale ale acestei epoci. Coroana nu e cu flori, de și aceste flori se vor ivi din nou în alte portrete ale aceleași Doamne. Un guleraș încunjură fața rotundă și bună, cu un caracter de rasă. Se poartă încă salbele de mărgăritare, dar greii cercei ca aceia ai împărăteselor din Bizanț au dispărut cu totul (fig. 30).

Florile care împodobesc stofa scumpă se întâlnesc totuși în cutare portret cuprins într'un manuscript din București (fig. 31) și în altul, acum la Museul din Atena, care o înfățișează în mijlocul unei ornamentații foarte complicate, în care se recunosc vechile linii bizantine (fig. 32).

Aceia care de obiceiu apare cu o rochie foarte simplă, împodobită cu blană în față, cu niște cercei modești și o salbă de mărgăritare, păstrând totuși, cum am spus, cununa cu vârful înflorit, se presintă în acest manuscript cu o rochie de cea mai mare frumuseță, asemenea cu aceia a Despinei, la începutul secolului al XVI-lea, precum ea are și măreția coroanei și chiar acele mâneci, ieșind de supt catifeaua cu linii de ornamentație, care sânt ale costumului popular cel mai caracteristic.

Un alt manuscript o redă într'un chip mai puțin limpede. In locul bogatei ornamentații a brocardului, o singură ramură brodată apare la poalele rochiei. Este totuși încă acea coroană înflorită, este guleraşul și sânt aceleași mâneci cu așa-nu-

www.dacoromanica.ro

mitele râuri, care iese din greoiul postav în care a fost croită mantia (fig. 33). O variantă e dată de o frescă a acelei vremi (fig. 34).

Către jumătatea veacului al XVII-lea pălăria Mariei Minio reapare, supt o influenţă care vine şi din Rusia, pentru că această tocă împodobită cu fir şi mărgăritare, purtând pe laturi surguciul de pene scumpe, este sprijinită de o margene de blană.

Doamna Teodosia (Tudosca), soţia lui Vasile Lupu, Domnul Moldovei, păstrează lanţul de aur, acum foarte complicat, veşmântul de brocard pe care artişti ai ţesăturii sânt în stare acum să-l reproducă în toată bogăţia. Ea ţine în mână aceiaşi năframă care s'a văzut în portretul Domnului tânăr, fiu al Stancăi şi al lui Mihai. Guleraşul este înlocuit prin rânduri de mărgăritare care se coboară pe piept. Cerceii au la basă doi trandafiri mari de fir, cari acopăr urechile (fig. 35).

Un portret al ei în biserica de la Golia din Iaşi, refăcută de soţul ei, Vasile, a fost scandalos rezugrăvit; totuşi, vechea formă este visibilă prin tot caracterul ei: aceiaşi căciuliţă, acelaşi surguciu, acelaşi lanţ de aur, aceiaşi cercei şi chiar aceiaşi scumpi trandafiri supt căciuliţă. Brocardul este redat într'un chip vag de un pictor mult mai puţin dibaciu decât artistul căruia i se datoreşte ţesătura (fig. 36).

Aceiaşi pălărie, acelaşi veşmânt de brocard, lanţul fiind înlocuit acum de panglici de fir, şi aceiaşi năframă în mână, ba chiar până la aceleaşi mâneci de caracter ţărănesc, se întâlnesc în încântătorul grup al Doamnei Anastasia, care trebuia să aibă o existenţă aventuroasă şi să isprăvească în Maina, ca soţia, îmbătrânită şi despoiată de banii ei, a unui beiu grec care visa de Bizanţ. Dar, în momentul în care este zugrăvită ca soţie a lui Duca-Vodă, ea este represintată lângă fiul ei şi încunjurată de fetele purtând acelaşi costum, fără să se uite floarea supt căciuliţe, în mănăstirea de la Cetăţuia.

Gruparea în ea însăşi represintă o concepţie peste măsură de gingaşă, şi trimete la un pictor străin (fig. 37).

Un portret contemporan, datorit fără îndoială unui Grec care întovărăşise pe Antonie-Vodă Ruset, pe soţia şi copiii lui în Moldova, cu câţiva ani după cea d'intâiu Domnie a lui Duca, ni-a dat aspectul acestei Doamne cu aceiaşi pălărie şi acelaşi surguciu, restul fiind numai schiţat. Dar nu se poate să nu se recunoască frumuseţa nobilei figuri a acestei femei, care a asistat la momentele bune şi rele ale unei familii menite să isprăvească în cele mai crude încercări (fig. 38).

Iat'o acum presintată de un alt pictor, într'o frescă unde acest caracter al portretului este încă mai marcat, în condiţii de îmbrăcăminte care sânt aceleaşi ca pentru toate femeile din această vreme. De data aceasta, ea pare că iese vie din tristul cadru ce o încunjoară (fig. 39).

www.dacoromanica.ro

Se poate spune acelaşi lucru de portretul Doamnei Maria, soţia acelui Cantacuzino de obârşie împărătească şi doritor de a presinta vulturul bizantin pe pecetea sa, Şerban-Vodă, mort în 1688. Această fată a unui negustor bulgar devenit boier are în portretul ei din biserica de la Popeşti, unde pictorul a fost fără îndoială unul din cei mai buni represintanţi ai meşteşugului său din această epocă, un caracter de asămănare care loveşte, artistul căutând mai ales să reproducă fisionomia, aşa că haina este mai curând neglijată, cu împodobiri de blană după datina turcească, pe un timp când moda constantinopolitană biruia amintirea bizantină şi înrâuririle Apusului (fig. 40).

Iat'o pe aceiaşi cu o figură de nevinovăţie supt înalta coroană şi purtând un veşmânt de brocard sămănat cu stele de aur, pe o perdea păstrată în Museul de artă religioasă din Bucureşti (fig. 41).

O femeie care multă vreme a fost încunjurată de tot ceia ce poate să dea puterea şi bogăţia, şi mamă a unei numeroase familii, care părea menită la tot ceia ce viaţa poate să dea ca fericire, Maria, nepoata unui Domn, dintre boierii mici, care trebuia să fie aşa de nenorocita soţie a lui Constantin Brâncoveanu, Domn al Ţării-Româneşti, care a fost tăiat la Constantinopol, după ce văzuse moartea tuturor fiilor săi, pentru ca Turcii, într'o epocă de adâncă decădere morală, să poată întrebuinţa pentru campaniile lor comoara adunată atâţia ani de Constantin ca Domn şi ca boier, este înfăţişată senină, aproape bucuroasă, pe multele fresce ale numeroaselor fundaţii ale familiei ei.

Iat'o în biserica de la Popeşti, supt penelul acelui artist priceput în a da adevărul fisionomiei (fig. 42). Iat'o, cu o figură micşorată supt coroana greoaie, trupul fiind acoperit cu preţios brocard de Veneţia, în acel paraclis al mănăstirii dela Hurezi, care a fost ridicat pe socoteala ei (fig. 43).

Cu cele şase fete ale ei, ea apare represintată într'un chip mai curând vag, cu o coroană închisă, pe zidul bisericii de mănăstire de la Mamul, în Oltenia (fig. 44).

Ea reapare cu cele şase domniţe, acuma de vrâstă, fiecare cu un chip deosebit, şi sânt unele foarte frumoase (fig. 45), în alta din bisericile acestea care se adună în marea ctitorie de la Hurezi, unde Brâncovenii nădăjduiau să se poată odihni, atunci când singure osămintele bătrânului Domn au putut fi scoase din apele mării pentru a fi înmormântate în biserica Sfântul Gheorghe din Bucureşti, fără măcar dreptul de a însemna numele lui pe piatra de mormânt cu armele ţării, căci desemnarea calităţii mortului este cuprinsă numai pe candela de argint atârnată de-asupra acestui mormânt al jertfei Turcilor. Se vede bine un pictor nedibaciu, care s'a priceput numai să reproducă acelaşi tip, în represintarea Doamnei şi a fetelor ei, mari cât dânsa, în biserica mănăstirii Surpatele din Oltenia (fig. 46). In marea biserică de la Hurezi, din aceiaşi vreme, ea presidează o întreagă teorie de frumoase persoane înalte, care îi formează din însuşi sângele ei cea mai frumoasă dintre Curţi: aceiaşi deosebire între figuri se observă supt influenţa unei arte noi, care vine din depărtata Veneţie, de unde o nouă modă s'a introdus, prin familia Cantacuzinilor (fig. 47).

Dar cel mai frumos dintre aceste portrete, poate, prin liniile generale ale trupului, prin atitudinea de modestie pioasă, este cel ce se găseşte pe zidurile bise-

www.dacoromanica.ro

ricuții de cimitir de la Hurezi, unde ea este înfățișată încă tânără (fig. 48). S'ar zice, din potrivă, că ea gâcia soarta grozavă a familiei ei în portretul torturat care se vede în mănăstirea din fundul munților de la Polovragi, unde greoiul veșmânt de brocard acopere un trup țapăn și unde supt cununa cu flori frumoase, care imită laleaua Răsăritului, o îndoitură de voință este însemnată pe buze, iar ochii pare că privesc în depărtare tragedia care se vestește (fig. 49).

După aceia este foarte puțin de cules în ce privește aspectul ei fisic în acea grosolană zugrăveală de la biserica din Mogoșoaia, lângă cea mai frumoasă dintre locuințile familiei, refăcută în vremea noastră de familia Bibescu (fig. 50).

Iată acum o femeie care a văzut și ea murind pe soțul ei, ucis la Adrianopol, pentru a plăti păcatul, mare, de neiertat, că a pârît pe Brâncoveni și a provocat moartea lor prin intrigile sale și prin acelea ale tatălui său, un mare erudit și un gânditor format în Apus, Păuna, soția lui Ștefan Cantacuzino, despre care se știe că a fost urmărită de vedenii înainte de a merge să rătăcească de-a lungul Europei cu cei doi copii cari au isprăvit în decădere morală, după ce unul dintre dânșii a petrecut mulți ani în închisoarea Austriecilor, este represintată în biserica Sfinților Apostoli din București (fig. 51). Pe când, în fresca din mănăstirea „Dintr'un lemn", ea are aierul unei femei fericite și mulțămite, în aceastălaltă zugrăveală ea pare că prevede soarta familiei (fig. 52). Se vede tot mai mult că puțin interesează costumul, că bogăția nu mai trebuie să fie scoasă la iveală, poate și de frica Turcilor, cari erau în stare să trimeată o familie întreagă la moarte ca să se hrănească din rămășița ei. Se gândește cineva numai la figură, și această tradiție se va urma până în epoca Fanarioților.

Ici și colo se încearcă a se înlocui vechiul lux prin blana scumpă, prin hermina care acoperă mantia uneia din soțiile lui Nicolae Mavrocordat, Ecaterina (fig. 53). Coroana nu lipsește încă, o coroană cu vârf, ca pentru o altă soție a aceluiași, Smaranda, al cării veșmânt cu linii blănite pare să fie mai curând în mătasă împodobită decât în vechiul brocard, greoiu și scump, din Veneția (fig. 54).

Une ori vre-un zugrav care a văzut portretele vechilor Doamne, își aduce aminte ca să dea celei de-a treia soții a aceluiași, Pulcheria, o coroană cu aceleași linii de mărgăritare și aceiași falduri cari împodobesc, supt mantia de catifea, portretul Mliței și a fiicei ei, Ruxandra. Ambiția Fanarioților, cărora li plăcea să lege seminția lor de aceia a vechilor Domni, suindu-se până la Ștefan-cel-Mare și Alexandru-cel-Bun, era satisfăcută prin aceste presintări arhaice, la care se adăuga, cum este casul în portretul unui fiu al Pulcheriei, care ține în mânile sale, o ghirlandă de trandafiri, un element de inspirație modernă (fig. 55).

Ecaterina Roset, soția moldoveancă a fiului lui Nicolae Mavrocordat, Constantin, represintată în paraclisul mănăstirii de la Văcărești, ctitorie a familiei, participă și ea puțintel la aceste amintiri ale unei mode dispărute, și cei doi copii ai ei, bieți

www.dacoromanica.ro

Fanarioţi a căror soartă nu se putea gâci şi cari vor avea Domnii trecătoare, scump plătite, se înfăţişează încoronaţi ca fii ai unei mari dinastii din epoca de libertate (fig. 56).

Dar îndată coroana dispare, haina de brocard tot aşa. Moda constantinopolitană păstrează însă mărgăritarele şi galoanele. Blana aşa de iubită pentru Răsăriteni nu lipseşte, dar pălăriuţa cu pene învie, cum este casul pentru atât de frumoasa princesă Zoe, soţia lui Grigore Ghica-Vodă, pe zidurile mănăstirii de la Frumoasa lângă Iaşi, într'o pictură refăcută. Fetiţa ei, purtând o cochetă pălărie ca o Alsaciană, este îmbrăcată în acelaşi chip (fig. 57).

Numai când este cineva, în Ţara-Românească, de un caracter mai conservator, amintirile trecutului stăruie, şi iată, cu copiii ei, dintre cari unul poartă căciula cu pene, aceiaşi Zoe, având pe cap cea mai greoaie dintre coroanele epocei cele frumoase, în biserica de la Mărcuţa (fig. 58).

Mândria Fanarioţilor merge aşa departe că, şi în epoca războaielor ruso-turce şi austro-turce, care de atâta vreme au pustiit ţara, ţinând-o ocupată zeci de ani, soţia unui Domn filosof, a unui reformator, care îşi creştea copiii după datina apuseană, Ecaterina Ipsilanti, reia coroana vechilor Doamne (fig. 59).

Soţia fiului ei, Constantin, fata unui Văcărescu, este îmbrăcată după datina constantinopolitană, cu mărgăritare şi surguciu în păr, cu pietre scumpe la cingătoare. Portretul este cu desăvârşire apusean. Grija de a reproduce larga figură grasă, cu sprincene care se îmbină, caracter al familiei, are o asămănare izbitoare cu d-ra Elena Văcărescu (fig. 60).

Fiică a lui Vodă-Mavrogheni, un insular care a dat dovezi de vitejie, luptându-se cu Turcii, contra Imperialilor, şi a încercat să cucerească Ardealul, Smaranda, măritată cu Scarlat-Vodă Calimachi, figură caracteristic grecească, înţelege să nu se deosebească în nimic, în ce priveşte costumul, de femeile din Constantinopol, amestecând vechile tradiţii de modă orientală cu influenţele, care străbat din ce în ce mai mult, ale Apusului (fig. 61).

Frumoasa princesă Elena, soţia lui Mihai Suţu, din vremea revoluţiei greceşti de la 1821, apare în acest portret al lui Louis Dupré ca una din cele mai mândre femei ale haremului unui Sultan (fig. 62). Vremea coroanelor, a veşmintelor de brocard, a lanţurilor de aur şi a şirurilor de mărgăritare s'a isprăvit de mult. Nu se mai întoarce cineva la ele, nici pentru o amintire arhaică, supt influenţa acelor fresce care nu vor fi continuate, căci tot ce avem ca portret în această epocă este în pânze,

www.dacoromanica.ro

în desemnuri şi, după câtăva vreme, din nenorocire, în fotografii, a căror întrebuinţare a devenit generală, şi adesea ori fotografii care nu ajung măcar a da ceia ce este mai caracteristic în aspectul unei femei.

Intre aceste tablouri sânt unele într'adevăr frumoase, ca acela al Doamnei Zoe din familia Mavrocordaţilor, întâia soţie a lui Gheorghe Bibescu, care a domnit de la 1843 la 1848; nobilă figură tristă care părea să prevestească nenorocirea unei lungi existenţe cu minţile pierdute (fig. 63).

Inaintea ei se ridică, de o frumuseţă izbitoare, acea urmaşă a Ghiculeştilor, Maria, a doua soţie a lui Bibescu, căreia i-a plăcut să fie zugrăvită, într'o vreme când poesia populară ajungea să fie preţuită, în portul ţărancelor din patria ei, dar punând alături, ca să arăte care-i este rangul, hermina mantiei princiare (fig. 64).

Liniştita Moldoveancă, de o mare distincţie, din familia Cantacuzinilor, soţia fratelui, purtând alt nume, care a luat succesiunea lui Bibescu, Barbu Ştirbei, este Doamna Elisabeta (fig. 65).

Aceiaşi Moldovă dădca în acciaşi cpocă pe întâia soţie a lui Grigore-Vodă-Ghica (1849—1856), al cărui trup, purtând rana unei sinucideri, se odihneşte în micul cimitir al castelului du Mée, lângă Melun, această Elenă, represintată cu o coafură fantastică, înfăşurată cu şiruri de mărgăritare, purtând lungi cercei şi în costumul ei de bal, una din frumuseţile cele mai cu vrajă ale vechii Moldove (fig. 66).

Dar ea poate fi văzută şi mai liniştită într'un portret făcut de cineva căruia i se ceruse să însemne demnitatea princiară, în miniatura care aparţine d-lui Grigore I. Ghica (fig. 67).

După unirea Principatelor, trista soţie neglijată a lui Alexandru Ioan Cuza se presintă, nu numai într'un bun portret oficial, care caută să-i dea o demnitate oficială ce nu era în caracterul ei (fig. 68), dar mai curând în frumosul chip, cu o privire aşa de plină de timiditate şi de cugetări dureroase, care a fost din fericire păstrat (fig. 69).

Ceva din această privire s'a menţinut până în zilele ei de septuagenară, precum apare în cutare din fotografiile ei (fig. 70).

www.dacoromanica.ro

De la regina Elisabeta sânt portrete oficiale de o deplorabilă banalitate, ca numerele: 78, 80. Unul singur din aceste portrete oficiale merită să fie reţinut: numărul 75, în care ea păstrează toată blândeţa privirii şi toată eleganţa discretă care deosebia atitudinea ei.

Ea purta cu graţie costumul popular, ca în numerele 79, 82, acel costum popular pe care îl recomandase doamnelor dela Curtea ei şi pentru care arătase, multă vreme, o simpatie deosebită.

Ni place s'o vedem ca mamă înaintea plăcutei copile pe care a pierdut-o aşa de vreme (fig. 76).

In ultimul timp, fotografii cari nu erau făcute pentru public o represintă alături de o prietenă, sau la pupitrul ei, scriind, cu un aier de concentrare (fig. 82, 83. cf. portretul de blândeţă, fig. 84).

Dar se va prefera tuturor celorlalte portrete cele făcute în momentul căsătoriei ei, la 1869 (fig. 71, 72, 73) sau chiar după căsătorie, în splendide fotografii care trebuiesc păstrate pentru a arăta sufletul, de o sensibilitate adâncă şi de rară distincţie, care a fost acela al acestei princese germane, crescută în condiţii aşa de aspre, măritată cu un mare monarh, care nu avea dispoziţiile literare şi artistice ale soţiei sale, ignorată în mare parte în ce avea mai intim, mai esenţial, mai plăcut, de o societate ce se lega mai curând de aparenţe şi care a rămas până la sfârşitul zilelor ei neînţeleasă pentru toţi şi poate, în prima linie, pentru ea însăşi.

www.dacoromanica.ro

PORTRAITS DES PRINCESSES ROUMAINES

Les explications nécessaires pour comprendre le développement de l'iconographie concernant les princesses roumaines doivent être beaucoup plus restreintes que pour les portraits des princes eux-mêmes. On a employé les mêmes fresques, de sorte que les descriptions qui s'appliquent au volume des princes peuvent avoir la même valeur pour ce second volume.

Le premier portrait de princesse roumaine este celui de la femme de Băsărabă, du fondateur même de l'Église Princière d'Argeș, ancienne capitale de la Valachie enterré dans cette église dont il fut le fondateur, vers la moitié du XIV-e siècle, ou celle de son successeur, peut-être Radu, qui termina l'oeuvre de peinture. Il figure sur la partie regardant l'autel du mur qui sépare le pronaos de la nef. L'authenticité est prouvée par les lignes du vêtement, par le caractère de la couronne et des bandelettes qui l'entourent (fig. 1).

La seconde des princesses représentées dans cet ouvrage est la femme de Mircea I-er, fin du XIV-e et commencement du XV-e siècle. C'était une Serbe, du nom de Mara, qui ne figure pas, dans le couvent de Cozia, à côté de son mari, qui est accompagné seulement par son fils, probablement d'un autre mariage, pas un bâtard, Michel.

Le portrait qu'on trouve dans l'église de Brădet est donc la seule représentation nous ayant conservé l'aspect de cette princesse de Valachie au début de l'État. La fresque a été sans doute refaite, et le style n'est pas celui de cette époque lointaine. Mais, comme on avait l'habitude de reprendre les fresques, en en conservant les caractères généraux, comme on ne se permettait pas d'innover ni en ce qui concerne le costume, qui est certainement du XIV-e siècle, ni en ce qui concerne la coiffure et la couronne, on peut, admettre que ce portrait qui, dans sa forme actuelle, appartient plutôt à l'époque moderne, rend d'une façon assez fidèle la femme de Mircea (fig. 2).

La femme d'Alexandre, prince de Moldavie et organisateur de cet État, Roumaine d'origine, malgré son nom inaccoutumé de Marine, puisqu'on connaît son père et son frère, portant des noms roumains caractéristiques, figure d'abord sur un épitrachyle (vêtement d'église), où elle est à côté de son mari. Une inscription grecque la présente comme une „autokratissa". Le portrait de la princesse se distingue d'une

www.dacoromanica.ro

façon avantageuse de celui de son mari, qui est représenté avec un chapeau à gouttière, avec une petite barbe noire, rapetissé comme figure et diminué comme aspect général. Ce tissu, qui doit être l'oeuvre d'un artiste connaissant tous les secrets du métier, est sans doute une assez belle pièce d'art et correspond, comme costume, comme forme de la couronne, à la mode du XV-e siècle. L'original se trouvait avant la guerre dans un monastère de la Russie Septentrionale, à Ladoga (fig. 3).

Peut-être Anne, qui avait été avant Marine la femme d'Alexandre, est rendue d'une autre façon dans une fresque de Sucevița (fin du XVI-e siècle). De même que le portrait de son mari, représenté très vieux, avec une grande barbe et de longs cheveux blancs, ce portrait est plutôt d'imagination, le peintre n'ayant eu à sa disposition aucun élément qui eût pu le guider. Cependant, on ne peut pas se défendre de reconnaître une certaine similitude, dans le vêtement et dans la forme de la couronne, ce qui montre chez l'artiste l'accoutumance à une mode qui avait disparu depuis longtemps (fig. 4).

La première femme d'Étienne-le-Grand, le plus important de sous les princes de Moldavie, Eudocie, fille d'un prince de Kiev qui prenait le titre de Tzar et qui se considérait comme un des héritiers de la couronne byzantine, malgré le caractère très médiocre de son État, soumis à la couronne de Pologne, est représentée sur une fresque de l'Église de St.-Nicolas à Jassy, fresque qui a été, après la transformation complète de cette église, transportée dans l'église succursale de celle de la Métropolie de Moldavie.

L'artiste a sans doute dû être très initié aux conditions d'art et de vie de la Moldavie du XV-e siècle. Eudocie est représentée avec un long vêtement correspondant à celui des impératrices de Byzance: des broderies précieuses l'ornent sur le devant, sur le bas de la robe et sur les manches pendantes; un triple collier de perles entoure le cou; un voile comme celui qui recouvre la tête de la princesse de Valachie de la fin du XIV-e siècle dans l'Église Princière d'Argeș est pris sous la couronne aux longs fleurons ornés (fig. 5).

Une autre femme d'Étienne, Marie de Mangoup, en Crimée, rejeton des dynasties impériales de Byzance, ayant des rapports avec les deux dynasties des Comnènes et des Paléologues, figure sur un magnifique rideau d'église qui se trouve encore au couvent de Putna. Le dessin est d'une rare perfection et nous regrettons de ne pas avoir pu reproduire également les couleurs, d'un art si délicat et si compliqué, qui ajoutent au grand charme de cet exemplaire d'art.

La princesse est représentée morte, recouverte d'un superbe vêtement de brocart, d'une composition beaucoup plus riche que pour la pauvre et triste princesse de Kiev. Sur sa tête une couronne aux mêmes fleurons, de dimensions plus réduites, avec des pierres précieuses ornant la partie inférieure et des pendeloques à la mode de Byzance, telles qu'on en trouve aussi sur le portrait dans l'église conventuelle de Govora, dont il sera question plus loin, qui figure Catherine (Cătălina), la femme du prince de Valachie Radu-le-Grand, appartenant à une époque un peu postérieure.

Mais ce qui est intéressant dans cette représentation sur un rideau recouvrant sa tombe, n'est pas seulement la figure, d'un si impressionnant caractère dans le sommeil de la mort, mais aussi tous les ornements qui l'entourent.

www.dacoromanica.ro

Il y a, en effet, tout un système d'architecture, très compliqué, dont les éléments sont empruntés aux lettres byzantines, parce qu'on peut découvrir d'un côté le nom des Paléologues et des Comnènes et de l'autre encore un groupe de lettres, qui paraissent reproduire le commencement du mot „autokratorissa" (fig. 6).

La troisième femme d'Étienne, Marie la Valaque, fille du prince Radu, celle qui a été sa compagne pendant la dernière partie de sa vie et qui a donné le jour à Bogdan, l'héritier du trône, les autres fils de ce prince étant morts auparavant, est représentée naturellement plusieurs fois sur les murs des fondations dont son mari a été si généreux envers Dieu, auquel il était reconnaissant pour les nombreuses victoires et pour avoir soutenu la résistance si difficile de son pays.

On la voit, dans ces différents portraits, comme dans la figure 7, avec une couronne en tous points semblable à celle d'Eudocie, des pendeloques comme ceux de Marie de Mangoup et un vêtement de brocart représenté d'une façon plutôt vague, surtout si on le compare aux complications infinies, et d'un art si raffiné, qui ornent le rideau tombal de celle qu'elle avait remplacée. Une couronne de perles posée sur ses longs cheveux distingue un autre portrait, celui de l'église de Pătrăuți (fig. 8). Le premier portrait se trouve près de Suceava, dans la petite église de Saint Élie. La princesse a à côté d'elle une fille ou un fils: Étienne avait eu, de son mariage avec Eudocie, une seule fille, Hélène, qui devait être l'héritière de la couronne moscovite et qui est morte en pays étranger, dans des circonstances douloureuses, sans avoir pu assurer la succession de son fils; mais on connaît deux filles de Marie, mentionnées, avec l'éloge de leur beauté par la seule version d'origine valaque de la Chronique de Moldavie.

Ce qui est intéressant dans ce portrait, c'est l'évident souci de la ressemblance, comme, du reste, pour le cas d'Eudocie et de Marie de Mangoup: l'artiste a voulu rendre la réalité même. Cette belle figure aux longs sourcils arqués, aux grands yeux, au nez d'une ligne si délicate et à la toute petite bouche pourrait expliquer les sentiments d'Étienne, qui amenèrent la mort prématurée de l'impériale descendante des Comnènes et des Paléologues.

Dans la figure 8 on a un tout autre caractère du portrait: Marie y est représentée avec un de ses fils en bas-âge; la figure conserve assez d'expression, mais ce qui attire et intéresse le plus, c'est la richesse extraordinaire des ornements et la robe de brocart, qui peut être mise à côté de celle de Marie de Mangoup. Un voile compliqué recouvre la tête, et les fleurons de la couronne s'élèvent fièrement au-dessus de cette tête mignonne.

Pour la figure 10, les conditions techniques du tissu ne peuvent pas permettre la même précision du trait, la même exactitude dans la reproduction de la figure et le même caractère, riche en détails, du vêtement. C'est pourquoi, sur ce beau rideau, conservé encore dans le couvent de Putna, cette même Marie est présentée en des lignes esquissées seulement. Ceci n'empêche pas l'artiste de donner un joli portrait, de fixer les grandes lignes d'un vêtement richement orné, paraissant être parsemé de pierres précieuses ou demi-précieuses, et une couronne terminée par de larges fleurons recouvre, par dessus le voile qui tombe en plis élégants, la tête.

www.dacoromanica.ro

Il y a un vrai portrait, et un des meilleurs, dans la représentation, sur les murs de l'église conventuelle de Govora, de Catherine ou Cătălina, cette femme du grand fondateur d'églises, Radu, dont nous avons déjà parlé (fig. 11).

Il est admissible qu'on ait eu recours, pour donner le vrai portrait de la princesse, au talent d'un de ces peintres de Transylvanie, des Saxons, qui ont été invités peu après, pour collaborer à l'ornementation de la magnifique Église Épiscopale de Neagoe, le successeur, et le vrai successeur en fait d'art, de Radu.

Catherine porte une couronne fermée, sans fleurons. Le voile qui retombe sur les épaules, lui entoure le haut de la poitrine; dans une de ses mains qui se lèvent en un geste de prière, elle tient la croix, au lieu de soutenir, comme c'est l'habitude pour les princesses moldaves, une miniature de l'église qu'elle a fondée avec son mari.

La robe n'offre aucun des éléments d'ornementation compliquée que nous avons rencontrés jusqu'ici dans les portraits des autres princesses.

Catherine était sans doute une Roumaine, mais la femme, Serbe, descendante des Brankovitch, qui a été l'épouse de Băsărabă-Neagoe, et, comme nous venons de le dire, la fondatrice du couvent d'Argeș, nous apparaît dans un costume très différent de ce que nous avons pu constater jusqu'ici chez les princesses des deux pays.

En effet, de même que Neagoe est représenté avec de longues moustaches tombantes, à la mode des Balcans, elle-même a dans la figure une dureté et une tristesse qui rappellent l'ancien art byzantin, alors que, comme on l'a vu pour les princesses de Moldavie, la beauté est respectée et peut-être même dépassée et qu'un aspect riant est toujours de mise pour rendre celles qui ont été maîtresses du pays.

Grande et triste, d'une majesté impériale un peu figée, cette Despina, qu'on a appelé aussi Militza, est parée comme une idole. Jamais la couronne n'a été si haute, les fleurons d'un caractère si lourd. Jamais les pendeloques n'ont eu de si larges dimensions. Elles retombent en plusieurs lignes sur les épaules. Un vêtement plissé la recouvre, le brocart ne présentant aucun ornement, ce qui correspondrait à certaines traditions de l'art serbe, plus accoutumé à la sculpture qu'à l'abondance des fresques. Des cordons épais entourent le cou, dessinent la poitrine, s'étendent le long du corps.

Ce qui est encore très intéressant, c'est que les trois petites princesses qui sont à ses genoux, portant des couronnes sans fleurons, ont, avec le même caractère général du costume, des manches qui paraîtraient empruntées en partie au costume populaire qui s'est conservé jusqu'à nos jours; elles seraient représentées donc d'une façon à demi impériale, à demi rurale (fig. 12).

Mais, lorsqu'il s'est agi de représenter Despina devant la Vierge de piété, soutenant elle-même sur ses bras son fils Théodose, mort en exil à Constantinople, elle ne porte pas cette couronne qui orne la tête mignonne du prince-enfant, mais un long voile de nonne qui descend jusqu'aux pieds, recouvrant ce qu'on peut voir du costume qui est en dessous, et dans lequel, à ce qu'il paraît, ne manquent pas certaines lignes correspondant au portrait d'Argeș.

Cette seconde représentation de la femme de Băsărabă-Neagoe se trouve sur une icône de bois (fig. 13).

www.dacoromanica.ro

Une autre princesse serbe, qui a été la femme de Pierre, prince de Moldavie, Hélène, femme d'une grande distinction, capable d'écrire en slavon élégant les lettres politiques de son rude mari, est représentée à Moldovița en partie d'après les traditions de l'époque d'Étienne-le-Grand, c'est-à-dire avec le long vêtement byzantin, portant les mêmes broderies sur le devant, sur le bas de la robe, sur les épaules et sur une longue ligne qui traverse les larges manches, et son fils, qui est représenté près d'elle, a le même costume, , mais ce qui attire surtout l'attention, c'est, sous le long voile blanc, une figure dont le caractère réel a été conservé avec soin, figure moins raide et moins triste que celle de sa parente valaque.

La couronne est d'une rare beauté, avec une quantité de fleurons qui se détachent d'un trait fin au-dessus d'une base ornée de perles et sans doute aussi de pierres précieuses. C'est, à côté du portrait de Marie de Mangoup, le plus beau qui nous ait été conservé, de celles qui, à côté de leurs maris, ont gouverné les pays roumains (fig. 14).

Cette même Hélène est représentée avec une figure encore plus douce sur la fresque de l'église de Humor, en Bucovine, et, comme à côté d'elle il y a le même prince-enfant, au même âge, il faut admettre que les deux portraits sont contemporains. Cette fois, la couronne ne se distingue en rien de celle qui orne la tête de son mari et des princes, ses prédécesseurs. D'un travail un peu plus hâtif, ce portrait ne donne pas toute la complication technique de ce brocart, si précieux, qu'on achetait à Venise. Des pendeloques en perles descendent très bas sur la poitrine, où on peut découvrir une espèce de col renversé, qui est probablement en fourrure (fig. 15).

A Râșca, sur le Séreth, à la même époque, — car on voit deux des fils de Pierre et d'Hélène à un âge encore très tendre —, Hélène se présente dans le même costume, mais le travail est de beaucoup inférieur et la figure est gauche et banale. A côté d'elle il y a un portrait de femme, — il ne peut s'agir du prince lui-même, bien qu'il ait été intitulé Rareș à cause de la rareté de ses moustaches, — qui porte le même costume et la même couronne, avec le même collier de perles. L'inscription est en si mauvais état qu'on peut à peine en déchiffrer quelques lettres, et cela ne suffit pas pour pouvoir nommer cet autre personnage féminin qui figure, ayant un de ses enfants à la hauteur des genoux, dans cette fresque (fig. 16).

L'attitude de la princesse Rada, femme du prince de Valachie si passager qu'a été Vlad-Vintilă, paraît être copiée sur celle de Marie la Valaque, princesse de Moldavie, sur le rideau dont il a été question au numéro 9. C'est le même maintien dolent, la même ligne arrondie, les mêmes mains qui s'élèvent pour la prière.

Dans ce tissu, si soigné, destiné au Mont Athos, les éléments du costume ressemblent plutôt à ceux qui distinguent le portrait d'Argeș de la princesse Despina, sauf le caractère de la couronne, qui n'a que quatre fleurons. Ce sont les mêmes pendeloques, la même robe ornée de lignes parallèles. Comme tissu d'art, ce portrait dépasse celui de la princesse moldave auquel il ressemble le plus (fig. 17).

On peut bien penser que la fille de Băsărabă-Neagoe et de la Serbe Despina, Roxane, qui a été mariée au prince Radu d'Afumați et puis à l'ancien moine

www.dacoromanica.ro

Païsius, lui aussi prince de Valachie, a dû suivre les traditions de sa mère, et elle a été représentée par un artiste qui travaillait au temps de Radu d'Afumați. C'est la même courronne, ce sont les mêmes lignes d'ornementation et aussi on voit le même emprunt qui paraît avoir été fait à l'art populaire des Roumains sur les manches si amples, terminées par une légère ligne d'or. Mais le manteau qui la recouvre impérialement est sans doute un des plus riches (fig. 18).

On la revoit sur les murs de la petite église du couvent de Cozia, portant un vêtement recouvert de rosettes en relief. La robe, au dessous, est richement ornée, mais sur la poitrine on voit les mêmes lignes, d'un caractère si nouveau, qui se présentent pour la première fois dans le portrait de sa mère, à Argeș (fig. 19).

Une autre Roxane, fille d'Hélène et de Pierre Rareș, donc à demi Serbe, se présente dans la fresque de l'église de Rădăuți d'après cette même tradition de famille, conservée d'une génération à l'autre et transmise aussi aux collatéraux de cette dynastie des Brankovitch qui avait gardé le caractère impérial de ses prétentions.

Haute couronne à plusieurs fleurons, long voile qui descend sur les épaules, pendeloques de perles qui tombent très bas et, sur le vêtement de brocart, ces lignes en relief, ces cordons qui, maintenant, ne s'arrondissent pas, mais ressemblent plutôt à des brandebourgs parallèles. Très simplement devant elle est peint son fils, Bogdan.

Le souci de donner un vrai portrait est observable aussi dans ce cas, mais, comme pour la première Roxane, la pieuse dureté des lignes, qui était dans la tradition byzantine, est beaucoup atténuée et l'évolution vers le portrait de ressemblancee est encore plus accentuée que pour la représentation de sa mère, Hélène (fig. 20).

Au Mont Athos, pour donner son portrait dans l'église conventuelle de Dochiariou, on a mis à la disposition des moines, reconnaissants des dons nombreux faits par cette princesse et par son cruel, mais pieux époux, Alexandre Lăpușneanu, des artistes ayant infiniment moins de goût et d'une technique de beaucoup inférieure, tels que ce Mont Athos, en pleine déchéance, pouvait en trouver à cette époque. La figure devient banale et sèche. La couronne est représentée en bloc. Le brocart est à peine esquissé et, sur les manches, le travail ressemble plutôt à celui des artisans de couvertures en relief, coutumiers en Orient (fig. 21).

Suivant cette ligne des portraits de princesses appartenant, par toute leur origine ou pour une partie, à la dynastie serbe, est le portrait de l'autre fille d'Hélène et de Pierre de Moldavie, Chiajna, qui a été tour à tour la femme de deux princes de Valachie, le dernier étant le sanglant ancien marchand de moutons Mircea, l'assassin de ses boïars, défaut de caractère auquel répondaient, du reste, les instincts de son beau-frère, le mari de Roxane, Alexandre le Moldave.

C'est une femme qui a joué un très grand rôle après la mort de son mari, soutenant pendant des dizaines d'années la lutte contre d'autres princesses qui avaient d'autres candidats au trône, et réussissant, malgré la mort de son fils, Pierre, qui disparut en exil et fut enterré dans une église grecque quelconque d'Asie Mineure, à rem-

www.dacoromanica.ro

porter la victoire, non sans avoir fait le sacrifice d'une de ses filles, qui se rangea parmi les femmes du Sérail.

Cette Chiajna, si énergique, dépassant de son offensive ce que pouvaient donner les hommes politiques de ce moment, ne serait pas facilement reconnaissable dans un des deux portraits qu'on trouve dans la belle église du couvent de Snagov, au milieu d'un lac, près de Bucarest.

En effet, sous la couronne de tradition serbe, entre deux longues pendeloques, recouverte d'un vêtement de brocart qui, par la négligence du peintre, peu habile à rendre la physionomie, est resté vague, on a, au-dessus d'une petite cravate blanche, une figure d'une douceur de sainte, ayant plutôt l'air d'une madone que de la grande intrigante et de l'opiniâtre ambitieuse qu'a été Chiajna (fig. 22).

Elle a eu contre elle cette Catherine, à demi Italienne, à demi Grecque, née et élevée à Péra, qui a été la femme du Valaque Alexandre, fils du prétendant Mircea, ennemie de toute la lignée de Chiajna.

Cette Catherine, qui est arrivée à être, après la mort de son mari, beaucoup plus âgé, la tutrice de son fils Mihnea, lequel, après la mort d'une mère pieuse, devait renier la foi chrétienne et être le second et le dernier prince roumain ayant passé à l'Islam pour éviter l'exil, les souffrances ou la mort, ou pour satisfaire une ambition malsaine, est représentée dans une petite église d'Olténie, au village de Slătioarele.

Ce portrait, refait à une époque récente, a conservé cependant, comme on peut s'en apercevoir en observant les lignes du costume et de la couronne, son premier caractère. D'un visage un peu plus énergique que celui de Chiajna, qui avait trouvé en elle une digne rivale, capable de la vaincre et de maintenir pendant des années sa victoire, Catherine porte la même couronne à plusieurs fleurons, moins ornée que celle des princesses serbes dont la série finit avec Chiajna.

A une autre époque on n'aurait pas le même voile blanc, descendant sur les épaules, le même collier de perles, le même col un peu plus large, blanc comme le voile, les mêmes lignes d'impériale majesté du costume, et la tour de l'église qu'elle soutient dans sa main gauche ne correspond pas à une autre architecture qu'à celle de la seconde moitié du XVI-e siècle.

Malgré le manque de qualités du peintre qui a refait le premier portrait, on a, de cette Catherine qui le méritait bien, un portrait sans doute ressemblant, qui lui permet de figurer honorablement dans la série des princesses (fig. 23).

Voici maintenant une autre Grecque, de pur sang, venant de Rhodes, descendant de la famille des Amirali, qui a épousé Pierre le Boiteux, le propre frère d'Alexandre, époux de Catherine.

Cette Marie est rendue sur les murs de l'église conventuelle des environs de Jassy qui porte le nom du faubourg constantinopolitain même d'où venait Catherine, Galata. La peinture originale a pu être très belle, et certains des caractères qu'elle avait se sont conservés dans une affreuse transformation, datant de la première moitié du XIX-ème siècle.

www.dacoromanica.ro

La preuve de l'authenticité de ce premier portrait, qui doit être comparé à ceux qu'on trouve dans l'église de Saint-Sabbas à Jassy, fondation du magnificent prince qui fut Radu, fils de Mihnea, est fournie en première ligne par cette longue chaîne, qu'on trouve pendant le XIV-e siècle chez les princes de même que chez les princesses et qui est mentionnée, pour Pierre Rareş, dans les actes d'un procès intenté par lui, au moment de sa catastrophe, lorqu'il fut chassé par les Turcs, à un de ses serviteurs, qui s'était saisi de son trésor, de certains bijoux et aussi de cette chaîne, apanage caractéristique des empereurs.

La tête, totalement banalisée, est recouverte par un voile mal rendu. La couronne, qui a pu exister, est maintenant invisible. Mais, à côté, on voit la nouvelle mode surgir pour un moment, quitte à être continuée plus tard, celle qui vient de l'Occident: le coquet bonnet portant, pour les femmes, comme pour les hommes, une aigrette de plumes, soutenue par un noeud de pierres précieuses.

C'est le portrait de cette fille de Marie et de Pierre le Boiteux, qui, mariée d'abord à un Grec qui devait mourir à Venise pendant l'exil de la famille, à épousé ensuite le Vénitien Paul Minio. Il est bien possible que quelque chose de la mode vénitienne à cette époque ait introduit cette façon, inconnue jusque là, de représenter ainsi une princesse ou une fille de prince dans ces pays de stricte tradition. En Valachie on ne plaisantait pas avec la tradition: elle devait être conservée telle quelle, comme elle s'était formée dès les jours de Mara, la Serbe, à la fin du XIV-e siècle et comme, sous cette même influence serbe, elle s'était maintenue en face de la mode byzantine, influencée par l'Occident, ainsi qu'on l'observe dans les portraits des princesses moldaves, qui sont d'un caractère tout différent, jusqu'à l'apparition, par dessus le passage sur le trône d'une Russe, d'une Byzantine et de la Valaque Marie, des portraits d'Hélène et de ses filles (fig. 24).

Ainsi Stanca, la femme de Michel-le-Brave, conquérant de Transylvanie, porte, avec une couronne à plusieurs fleurons au dessus d'une base ornée de perles et de pierres précieuses, un bel habit de brocart, les pendeloques étant très réduites et l'aspect général beaucoup plus modeste que dans les portraits antérieurs. Devant elle, couronné, portant lui-même un vêtement de brocart autrement ornementé, il y a son fils qui a régné quelques mois et qui devait finir dans l'exil, ce Pierre Nicolas qui, dans ce portrait pieux, tient dans sa petite main la croix entourée d'une pièce de soie (fig. 25).

La voilà une seconde fois, dans une église qui a été plusieurs fois repeinte, celle qui a été fondée par Michel lui-même et par cette pieuse princesse, riche héritière de terres étendues dans l'Olténie de sa naissance.

Il est impossible de ne pas reconnaître, malgré l'incapacité à reproduire les ornements, du peintre qui s'est chargé de la réfection, à l'époque des hégoumènes grecs dans les églises les plus riches du pays, non seulement le caractère de la couronne, le collier de perles, le collet en fourrure, mais aussi la grande ressemblance, qui montre l'intention réussie du portrait. Dans les deux figures: de Michel, représenté à côté de son frère Pierre, dit „Boucle-d'Oreille", qui conservait dans la forme de sa barbe et dans cet ornement de son oreille la mode de France à l'époque d'Henri III, dont il avait été pendant des années le courtisan, il y a, malgré le caractère hiératique, quel-

www.dacoromanica.ro

que chose du vrai portrait et de la mode contemporaine, et il faut admettre que, de même que les deux portraits d'homme, de Pierre et de Michel, dont on a aussi un portrait fait à Prague par le peintre de la Cour de Rodolphe II, Sadeler, ont le caractère de la réalité contemporaine, on a fait des efforts pour que la femme de Michel ne perde pas ses traits distinctifs dans les lignes générales, figées et vagues, du type byzantin (fig. 26).

Pour la Moldavie nous avons cependant le vrai portrait, dans ce qu'il a de plus ressemblant, de plus délicat et de plus élégant, avec l'expression même de la physionomie, sinon pour les enfants princiers, dont la série se continue, les petites têtes étant en ligne descendante, au moins pour cette belle, énergique et à la fin si malheureuse princesse, condamnée à entrer comme prisonnière dans le harem d'un aga à Constantinople, qu'a été Élisabeth, la femme de Jérémie Movilă, celle dont on conserve, à la fondation de la famille des Movilă, Sucevița, dans une boule en or, une de ses belles nattes de cheveux châtain-roux, qu'elle s'était fait couper au moment où on l'emmenait, à travers les pires offenses, vers l'esclavage chez les Turcs, pour qu'au moins une partie d'elle-même reste dans cette église. Elle est représentée tenant la croix de la main gauche, sous une magnifique couronne comme celle des grandes princesses de l'époque guerrière, qui l'avaient précédée au XV-e siècle et au commencement du XVI-e. Ses longs cheveux plutôt blonds descendent sur les épaules, entourés d'un voile qui se confond avec leur couleur. Les grand yeux doux de celle qui a cependant combattu avec tant d'opiniâtreté éclairent la sereine figure arrondie. Quant au vêtement, on n'y prête plus l'attention de jadis; il ne dépasse pas le portrait par son ampleur et par sa richesse. On voit bien qu'on s'attache en première ligne à cette représentation de la physionomie elle-même (fig. 27).

Un autre portrait, vague, sur un manuscrit, est conservé à Sucevița (fig. 28).

Après un demi-siècle, un ancien guerrier qui combattit aux côtés de Michel-le-Brave, Mathieu, boïar olténien, arrive, par la volonté du pays et par l'acquiescement des Turcs, qu'avaient gagnes ses présents, à être prince de Valachie, prétendant que c'est son droit comme descendant des anciens Băsărabă. Assez vieux au moment même de son avènement, il était le mari d'une femme plus jeune que lui, appartenant à la noblesse de la Grande Valachie.

Cette Hélène est représentée plusieurs fois. D'abord dans l'église des Saints Apôtres à Bucarest: on distingue à peine sa figure, et son corps est perdu dans une robe d'un caractère vague (fig. 29).

Au contraire, dans l'église du couvent de la famille, où était enterré le père de son mari, — elle-même devant être ensevelie à Târgoviște, l'ancienne capitale de son pays, alors que les restes de son mari avaient été rejoindre ceux de ce père à Arnota , elle apparaît vêtue d'un costume qui n'a rien de la richesse du siècle précédent, conservant seulement les lignes générales de époque. La couronne n'a pas de fleurons, bien que ces fleurons réapparaissent dans d'autres portraits de la même princesse. Une collerette entoure le visage rond et bon, d'un caractère de race. On porte

www.dacoromanica.ro

encore des colliers de perles, mais les lourds pendentifs comme ceux des impératrices de Byzance ont totalement disparu (fig. 30).

Les fleurs qui ornent le brocart se rencontrent cependant dans tel portrait, d'un manuscrit conservé à Bucarest (fig. 31), et dans un autre, aujourd'hui au Musée d'Athènes, qui la présente au milieu d'une ornementation encore plus compliquée, dans laquelle on reconnait les anciennes lignes byzantines (fig. 32).

Celle qui, ordinairement, apparaît avec une robe très simple, garnie de fourrure sur le devant, avec des boucles d'oreilles modestes et un collier de perles, tout en conservant, comme nous l'avons dit, la couronne à fleurons, se présente dans ce manuscrit avec une robe de la plus grande beauté, ressemblant à celle de Despina au commencement du XVI-e siècle, dont elle a aussi la magnifique couronne et même ces manches sortant de dessous le brocard, avec des lignes d'ornementation qui sont celles du costume populaire le plus caractéristique.

Un autre manuscrit la rend d'une façon moins claire. Au lieu de la riche ornementation du brocart, une seule branche brodée paraît sur le bas de la robe. Il y a cependant la couronne à fleurons, il y a la collerette et ces mêmes manches, avec ce que la paysanne appelle „des rivières", sortant de la lourde étoffe dans laquelle est taillé son manteau (fig. 33). Une variante est donnée par une fresque contemporaine (fig. 34).

Vers la moitié du XVII-ème siècle, le chapeau de Marie Minio réapparaît, sous une influence qui vient aussi de Russie, parce que cette toque ornée de fils d'or et de perles, portant sur le côté l'aigrette à plumes précieuses, est soutenue en bas par une bordure de fourrure.

La princesse Théodosie (Tudosca), femme de Basile Lupu, prince de Moldavie, conserve la chaîne en or, maintenant très compliquée, le vêtement de brocart que des artistes du tissu peuvent maintenant reproduire dans toute sa richesse. Elle tient à la main la même pièce de soie qu'on a vue dans le portrait du petit prince, fils de Stanca et de Michel. La collerette est remplacée par des rangées de perles qui descendent sur la poitrine. Les boucles d'oreilles sont surplombées par deux grandes roses en fils d'or, qui recouvrent les oreilles (fig. 35).

Un portrait d'elle dans l'église de Golia (Jassy), refaite par son mari, Basile, a été outrageusement repeint, mais, cependant, l'ancienne forme est visible par tous ses caractères: même bonnet, même aigrette, même chaîne d'or mêmes boucles d'oreilles et mêmes roses précieuses sous le bonnet. L'étoffe est rendue d'une façon vague par un peintre beaucoup plus malhabile que l'artiste qui a donné le tissu (fig. 36).

Le même chapeau, le même riche vêtement, la chaîne étant remplacée par des rubans d'or, et le même mouchoir tenu à la main, et jusqu'à ces manches de caractère populaire, se rencontrent dans le charmant groupe de la princesse Anastasie, qui devait avoir une existence aventureuse et finir au Magne, comme femme,

www.dacoromanica.ro

vieille et dépouillée de son argent, d'un bey grec qui rêvait de Byzance. Mais, au moment où elle fut peinte comme femme du prince Duca, elle est représentée à côté de son fils et entourée par ses filles portant le même costume, sans oublier la fleur sous le bonnet, dans le couvent de Cetăţuia.

Le groupement représente à lui seul une conception extrêmement délicate et renvoie à un peintre étranger (fig. 37).

Un portrait contemporain, dû sans doute à un Grec qui avait accompagné le prince Antoine Rosetti, sa femme et ses enfants en Moldavie quelques années après le premier règne de Duca, nous a donné le portrait de cette princesse, avec le même chapeau et la même aigrette, le reste étant seulement esquissé, mais on ne peut pas s'empêcher de reconnaître la beauté de la noble figure de cette femme qui a assisté aux bons et aux mauvais moments d'une famille devant finir dans les plus cruelles épreuves (fig. 38).

La voilà maintenant présentée par un autre peintre, dans une fresque où ce caractère du portrait est encore plus marqué, dans des conditions vestimentaires qui sont les mêmes que pour toutes les femmes de cette époque. Celle-là paraît sortir toute vivante du triste cadre qui l'entoure (fig. 39).

On peut dire la même chose du portrait de la princesse Marie, femme de ce Cantacuzène d'origine impériale et aimant présenter l'aigle byzantine sur son sceau, le prince Şerban, mort en 1688. Cette fille d'un marchand bulgare devenu boïar a, dans son portrait de l'église de Popeşti, où le peintre a été sans doute un des meilleurs représentants de son art à cette époque, un caractère de frappante ressemblance, l'artiste s'étant attaché surtout à la reproduction de la physionomie, de sorte que le vêtement est plutôt négligé, avec seulement des parements de fourrure à la turque, car la mode constantinopolitaine prend maintenant le dessus sur le souvenir byzantin et les influences de l'Occident (fig. 40).

Voici la même, avec une figure d'innocence, sous une haute couronne et portant un vêtement orné d'étoiles d'or, sur un rideau conservé au Musée d'art religieux de Bucarest (fig. 41).

Une femme pendant longtemps entourée de ce que peut donner le pouvoir et la richesse, et mère d'une nombreuse famille, qui paraissait destinée à tout ce que la vie peut donner comme bonheur, Marie, petite-fille d'un prince régnant, mais de modeste noblesse, devait être si malheureuse, comme femme de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie, qui a été décapité à Constantinople après avoir vu la mort de tous ses fils, pour que les Turcs, à une époque de profonde décadence morale, puissent employer à leurs campagnes le trésor accumulé pendant de longues années par Constantin, comme prince et comme boïar, est représentée sereine, presque joviale, sur plusieurs fresques des nombreuses fondations de la famille.

La voici dans l'église de Popeşti, sous le pinceau de ce prince habile à rendre la vérité de la physionomie (fig. 42). La voici, avec une figure diminuée sous la lourde couronne, le corps revêtu du plus précieux brocart de Venise, dans cette chapelle de monastère de Hurezi qui a été élevée à ses frais (fig. 43).

www.dacoromanica.ro

Avec ses six filles, elle paraît, représentée d'une façon plus vague, avec une couronne fermée, sur le mur de l'église conventuelle de Mamul, en Olténie (fig. 44).

Elle reparaît avec les princesses, maintenant grandes, chacune d'elles ayant sa physionomie particulière, et il y en a de bien jolies (fig. 45), sur le mur d'une autre de ces églises qui forment la fondation de Hurezi, où les Brâncoveanu espéraient pouvoir reposer, alors que seuls les ossements du vieux prince ont pu être retirés des eaux de la mer pour être enterrés dans l'église de Saint Georges à Bucarest, sans qu'on eût même le droit d'inscrire son nom sur la pierre tombale aux armes du pays, la désignation du mort étant contenue seulement sur la veilleuse d'argent qui surplombe cette tombe de la victime des Turcs. On voit bien un peintre malhabile, s'entendant seulement à la reproduction du même type. Aussi dans la représentation de la princesse et de ses filles, aussi grandes qu'elle, dans l'église du monastère de Surpatele, en Olténie (fig. 46). Dans la grande église de Hurezi, à la même époque, elle préside une théorie de belles personnes, de grande taille, qui lui forment, de son propre sang, la plus belle des Cours; la même distinction entre les figures s'observe, sous l'influence d'un art nouveau, qui vient de la lointaine Venise, dont une nouvelle mode s'était introduite, apportée par la famille Cantacuzène (fig. 47).

Mais le meilleur de ces portraits, peut-être, par les lignes générales du corps, par l'attitude de modestie pieuse, est celui qu'on trouve sur les murs de la chapelle du cimetière de Hurezi, où elle est représentée encore jeune (fig. 48). On dirait, au contraire, qu'elle devinait le sort terrible de sa famille dans le portrait torturé qu'on a d'elle dans ce couvent placé au fond de la montagne, Polovragi, où le lourd vêtement recouvre un corps raide, et où, sous la couronne à beaux fleurons, imitant la tulipe de l'Orient, un pli de volonté est marqué dans les lèvres et les yeux paraissent regarder dans le lointain la tragédie qui s'annonce (fig. 49).

Après cela il y a bien peu à recueillir sur son aspect physique dans cette mauvaise peinture de l'église de Mogoşoaia, près de la plus belle des demeures de la famille, celle magnifiquement refaite de notre temps par la famille Bibescu (fig. 50).

Voici maintenant une femme qui a vu, elle aussi, mourir son mari, supplicié à Andrinople, pour payer le grand péché, impardonnable, d'avoir dénoncé les Brâncoveanu et d'avoir, par ses intrigues et par celles de son père, un grand érudit et un penseur, formé en Occident, provoqué leur mort. Păuna, la femme d'Étienne Cantacuzène, qu'on sait avoir été poursuivie par des visions avant d'aller errer à travers l'Europe, avec ses deux enfants qui ont fini dans la décadence morale, après que l'un d'eux eût passé de longues années dans la prison des Autrichiens, est représentée dans l'église des Saints Apôtres de Bucarest (fig. 51). Alors que, dans la fresque du monastère Dintr'un Lemn („d'un seul bois"), elle a l'air d'une femme prospère et contente, dans cette autre peinture elle aussi semble prévoir le sort de la famille (fig. 52).

On s'aperçoit que le costume intéresse très peu, que la richesse ne doit plus être étalée, peut-être aussi par crainte des Turcs, qui étaient capables d'envoyer toute une famille à la mort pour se nourrir de ses dépouilles. Il n'y a que la figure à laquelle on s'attache, et cette tradition se continuera jusqu'à l'époque des Phanariotes.

www.dacoromanica.ro

Çà et là on essaie de remplacer l'ancien luxe par la fourrure précieuse, par l'hermine qui recouvre le manteau d'une des femmes de Nicolas Maurocordato, Catherine (fig. 53). La couronne ne manque pas encore: une couronne à fleurons, comme pour une autre femme du même, Smaragda, dont le vêtement, aux parements de fourrure, paraît être plutôt en soie ornementée qu'en ancien, lourd et cher brocart de Venise (fig. 54).

Parfois quelque peintre qui a vu les portraits des anciennes princesses, s'en rappelle pour donner à une troisième femme du même, Pulchérie, une couronne comme celle des grandes princesses indigènes de l'époque guerrière et glorieuse, Militza et sa fille, Roxane, avec les mêmes lignes de perles, les mêmes plis, sous le manteau splendide. L'ambition des Phanariotes, qui aimaient à relier leur lignée à celle des anciens princes, remontant jusqu'à Étienne-le-Grand et à Alexandre-le-Bon, était satisfaite par ces présentations archaïques, auxquelles s'ajoutait, comme dans celle d'un fils de Pulchérie, qui tient entre ses mains toute une guirlande de roses, un élément de grâce moderne (fig. 55).

La femme moldave du fils de Nicolas Maurocordato, Constantin, représentée dans la chapelle du monastère de Văcăreşti, fondation de la famille, participe elle aussi un peu à ces souvenirs d'une mode disparue, et ses deux enfants, de pauvres Phanariotes, dont on ne pouvait deviner quel serait le sort et qui auront des règnes passagers, chèrement payés, se présentent couronnés comme les fils d'une grande dynastie de l'époque de liberté (fig. 56).

Mais bientôt la couronne disparaît. Le vêtement de velours aussi. La mode constantinopolitaine conserve seulement les perles et les galons. La fourrure, şi chère aux Orientaux, ne manque pas, mais le chapeau à plumes réapparaît, comme c'est le cas pour la si jolie princesse Zoé, femme du prince Grégoire Ghica, sur le mur du couvent de Frumoasa, près de Jassy, dans une peinture refaite. Sa fillette, portant un coquet chapeau comme une Alsacienne, est vêtue de la même façon (fig. 57).

Seulement lorsqu'on est, en Valachie, d'un caractère plus conservateur, les souvenirs du passé persévèrent, et voilà, avec ses enfants, dont l'un porte le bonnet à plumes, la même Zoé, ayant sur la tête la plus lourde des couronnes de la belle époque, dans cette église de Mărcuţa (fig. 58).

La fierté des Phanariotes va si loin que, même à l'époque de ces guerres russo-turques et austro-turques, qui ont tant de fois désolé le pays, le tenant occupé pendant des dizaines d'années, la femme d'un prince philosophe, d'un réformateur, faisant élever ses enfants à l'occidentale, Catherine Ypsilanti, reprend la couronne des anciennes princesses (fig. 59).

La femme de son fils, Constantin, fille d'un Văcărescu, est habillée à la constantinopolitaine, avec des perles et des aigrettes dans les cheveux, avec des pierres précieuses à la ceinture. Le portrait est tout à fait à l'occidentale. Le soin de rendre la

www.dacoromanica.ro

large figure grave, aux sourcils qui se réunissent, caractère de la famille, a une ressemblance frappante avec Mademoiselle Hélène Văcărescu, la poétesse bien connue (fig. 60).

Fille du prince Mavrogénis, un insulaire qui a donné des preuves de bravoure en combattant les Turcs contre les Impériaux et en essayant de prendre la Transylvanie, Smaragda, mariée au prince Scarlat Callimachi, figure nettement grecque, n'entend se distinguer en rien, comme costume, des femmes de Constantinople, mêlant les anciennes traditions de mode orientale aux influences, qui pénètrent de plus en plus, de l'Occident (fig. 61).

Cette jolie princesse Hélène, femme de Michel Soutzo, de l'époque de la révolution grecque de 1821, apparaît dans le portrait de Louis Dupré, que nous donnons en couleurs, comme une des plus belles femmes du harem d'un Sultan (fig. 62). L'époque des couronnes, des vêtements de brocart, des chaînes d'or et des rangées de perles, est depuis longtemps finie. On n'y revient plus, pas même par un souvenir archaïque, sous l'influence de ces fresques qui, elles-mêmes, ne seront jamais plus continuées, car tout ce qu'on a comme portrait après cette époque est dans des toiles, dans des dessins et, après quelque temps, malheureusement, dans des photographies, dont l'usage est devenu général, et parfois des photographies qui n'arrivent même pas à rendre ce qu'il y a de plus caractéristique dans l'aspect d'une femme.

Parmi ces tableaux, il y en a qui sont vraiment beaux, comme celui de cette princesse Zoé, de la famille des Maurocordato, première femme de Georges Bibescu, qui a régné de 1842 à 1848: noble figure triste, qui paraîssait annoncer le malheur d'une longue existence, l'esprit perdu (fig. 63).

Devant elle se lève, d'une beauté saisissante, cette descendante des Ghica, Marie, seconde femme de Bibescu, qui a aimé se faire représenter, à une époque où la poésie populaire arrivait à être prisée, où on recourait à la vie populaire pour inspirer la nouvelle littérature d'un Alexandri, dans le costume des paysannes de son pays, mettant à côté, pour indiquer quel est son rang, l'hermine de son manteau princier (fig. 64).

A l'époque du Second Empire français, une calme Moldave, d'une grande distinction, appartenant à la famille des Cantacuzènes, femme du frère, portant un autre nom, qui a pris la succession de Bibescu, Barbu Ştirbei, est la princesse Élisabeth (fig. 65).

La même Moldavie donnait, à cette époque, comme première femme du prince Grégoire Ghica (1849 1856), dont le corps, portant la blessure d'un suicide, repose dans le petit cimetière du château du Mée, près de Melun, cette Hélène, représentée

www.dacoromanica.ro

avec sa coiffure fantastique, qu'enferment des rangées de perles, avec de longues boucles d'oreilles et son costume de bal, une des beautés les plus ensorcelantes de l'ancienne Moldavie (fig. 66).

Mais on peut la voir aussi beaucoup plus calme, dans un portrait qui a été fait par quelqu'un à qui on avait demandé de marquer sa dignité princière, dans une miniature appartenant à M. Grégoire J. Ghica (fig. 67).

Après l'union des Principautés, la triste femme négligée d'Alexandre Jean I-er Couza se présente non seulement dans un bon portrait officiel, où on cherche à lui donner une dignité extérieure qui n'était pas dans son caractère (fig. 68), mais plutôt dans le joli portrait, d'un regard si plein de timidité et de pensées douloureuses, qui a été heureusement conservé (fig. 69).

Quelque chose de ce regard s'est maintenu jusqu'à ses vieux jours de septuagénaire, ainsi qu'il apparaît dans certaine de ses photographies (fig. 70).

De la reine Elisabeth, connue dans le domaine littéraire sous le nom de Carmen Sylva, on a des portraits officiels, qui sont d'une déplorable banalité, comme les nos. 78, 80. Un seul des portraits officiels mérite d'être retenu le no. 75, dans lequel elle conserve toute la douceur de son regard et toute l'élégance discrète qui distinguait son attitude.

Elle portait avec grâce le costume populaire, comme dans les nos. 79, 82, ce costume populaire qu'elle avait recommandé aux dames de sa Cour, et pour lequel elle avait pendant longtemps montré une sympathie toute particulière.

On aime la voir comme mère devant la charmante enfant qu'elle a perdue en bas âge (fig. 76).

Pendant ses dernières années, des photographies qui n'étaient pas faites pour le public la présentent, à côté d'une amie, ou à son pupitre, écrivant, avec un air de concentration (fig. 82, 83; cf. le portrait de veillesse fig. 84), mais on préfèrera à tous les autres portraits les deux qui furent faits au moment de son mariage, en 1869, ou même un peu après (nos. 71, 72, 73), dans les magnifiques photographies, qu'il faut présenter pour montrer l'âme, d'une sensibilité profonde et d'une rare distinction, qui a été celle de cette princesse allemande, élevée dans des conditions si dures, mariée à un grand prince qui n'avait pas les dispositions littéraires et artistiques de sa femme, ignorée en grande partie dans ce qu'elle avait de plus essentiel, de plus intime et de plus charmant par une société qui s'attachait plutôt aux apparences, et qui est restée jusqu'à la fin de ses jours incomprise pour tous et peut-être, ainsi que le montre son oeuvre littéraire, en première ligne par elle-même.

www.dacoromanica.ro

Fig. 1. — Doamna Ana, soţia lui Băsărabă († 1352).

După fresca din Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş.

La princesse Anne, femme du prince Băsărabă († 1352).

D'après une fresque dans l'Église Princière de Curtea-de-Argeş.

www.dacoromanica.ro

Fig. 2. — Doamna Mara, soţia lui Mircea I-iu, Domnul Ţerii-Româneşti († 1418).

După fresca în biserica din Brădet.

La princesse Mara, femme de Mircea I-er, prince de Valachie († 1418).

D'après la fresque de l'église de Brădet.

www.dacoromanica.ro

Fig. 53. — Doamna Marina, soţia lui Alexandru-cel-Bun, Domnul Moldovei († 1432).
După un patrahir, odată la mănăstirea din Ladoga (Rusia).

La princesse Marine, femme d'Alexandre-le-Bon, prince de Moldavie († 1432).
D'après un vêtement d'église (épitrachile), jadis au couvent de Ladoga (Russie).

www.dacoromanica.ro

Fig. 4. — Doamna Ana, soţia lui Alexandru-cel-Bun, Domnul Moldovei († 1433), cu Domnul, aducând moaştele Sfântului Ioan cel Nou.

După fresca de la biserica mănăstirii Sucevița.

La princesse Anne, femme d'Alexandre-le-Bon, prince de Moldavie († 1433), avec le prince et sa suite, apportant les reliques de Saint Jean le Nouveau.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Sucevița.

www.dacoromanica.ro

Fig. 5. — Doamna Evdochia, soţia lui Ştefan-cel-Mare, Domnul Moldovei (1457—1504).

După fresca din biserica Sf. Nicolae din Iaşi (azi în biserica Sf. Gheorghe a Mitropoliei).

La princesse Eudocie, femme d'Étienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504).

D'après une fresque de l'église de St. Nicolas de Jassy (aujourd'hui dans l'église de St. Georges de la Métropolie).

www.dacoromanica.ro

Fig. 6. — Doamna Maria Comnena Paleologa, soţia lui Ştefan-cel-Mare, Domnul Moldovei (1457—1504).

După acoperemântul de mormânt din tesaurul mănăstirii Putna.

La princesse Marie Comnène Paléologue, femme d'Étienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504).

D'après la couverture de tombeau du trésor de l'église conventuelle de Putna.

www.dacoromanica.ro

Fig. 7. — Doamna Maria a lui Radu, soţia lui Ştefan-cel-Mare, Domnul Moldovei (1457—1504).

După fresca de la biserica Sf. Ilie lângă Suceava.

Le princesse Marie, fille de Radu, femme d'Étienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504).

D'après la fresque de l'église de St. Élie près de Suceava.

www.dacoromanica.ro

Fig. 8. — Doamna Maria a lui Radu, soţia lui Ştefan-cel-Mare, Domnul Moldovei (1457—1504).
După fresca din biserica de la Pătrăuţi.

La princesse Marie, fille de Radu, femme d'Étienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504).
D'après la fresque de l'église de Pătrăuţi.

www.dacoromanica.ro

Fig. 9. — Doamna Maria, soţia lui Ştefan-cel-Mare, Domnul Moldovei (1457—1504), cu un fiu.

După fresca din biserica mănăstirii Voroneţ.

La princesse Marie, femme d'Étienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504), avec un de ses fils.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Voroneţ.

www.dacoromanica.ro

Fig. 10. — Doamna Maria a lui Radu, soţia lui Ştefan-cel-Mare, Domnul Moldovei (1457—1504).
După o perdea în tesaurul mănăstirii Putna.

La princesse Marie, fille de Radu, femme d'Étienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504).
D'après un rideau du trésor de l'église conventuelle de Putna.

www.dacoromanica.ro

Fig. 11. — Doamna Cătălina, soția lui Radu-cel-Mare, Domnul Țerii-Românești, (1495—1508).

După fresca din biserica mănăstirii Govora.

La princesse Cătălina, femme de Radu-le-Grand, prince de Valachie (1495—1508).

D'après la fresque de l'église conventuelle de Govora.

www.dacoromanica.ro

Fig. 12. — Doamna Despina-Miliţa, soţia lui Neagoe Basarab, Domnul Ţerii-Româneşti (1512—1521).

După fresca de la Biserica Episcopală din Argeş (azi la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti).

La princesse Despina-Militza, femme de Neagoe Basarab, prince de Valachie (1512—1521).

D'après la fresque de l'Église Episcopale d'Argeş (aujourd'hui au Musée d'Art religieux de Bucarest).

www.dacoromanica.ro

Fig. 13. — Doamna Despina-Miliţa, soţia lui Neagoe Basarab, Domnul Ţerii-Româneşti (1512—1521), cu fiul Teodosie.

După icoana Coborîrii de pe cruce (azi la Muzeul de Artă religioasă).

La princesse Despina-Militza, femme de Neagoe Basarab, prince de Valachie (1512—1521), avec son fils Théodose.

D'après une icône de „Pietà" (aujourd'hui au Musée d'Art religieux de Bucarest).

www.dacoromanica.ro

Fig. 14. — Doamna Elena, soţia lui Petru Rareş, Domnul Moldovei (1527—1546), cu un fiu.

După fresca din biserica mănăstirii Moldoviţa.

La princesse Hélène, femme de Pierre Rareş, prince de Moldavie (1527—1546), avec un de ses fils.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Moldoviţa.

www.dacoromanica.ro

Fig. 15. — Doamna Elena, soţia lui Petru Rareş, Domnul Moldovei (1529—1546), cu un fiu.

După fresca din biserica de la Humor.

La princesse Hélène, femme de Pierre Rareş, prince de Moldavie (1529—1546), avec un de ses fils.

D'après la fresque de l'église de Humor.

www.dacoromanica.ro

Fig. 16. — Doamna Elena, soția lui Petru Rareș, Domnul Moldovei (1527—1546), cu o fiică și un fiu.

După fresca din biserica mănăstirii Râșca.

La princesse Hélène, femme de Pierre Rareș, prince de Moldavie (1527—1546), avec une fille et un fils.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Râșca.

www.dacoromanica.ro

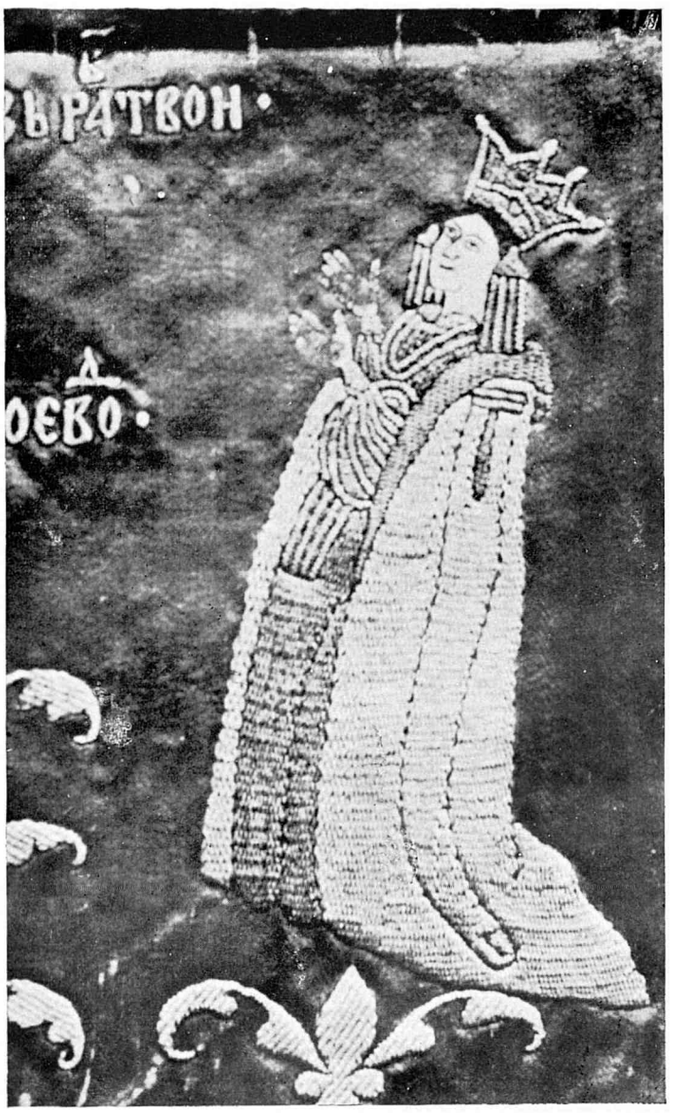

Fig. 17. — Doamna Rada, soţia lui Vintilă-Vodă, Domnul Ţerii-Româneşti (1532—1535).

După un steag de la mănăstirea Cutlumuz, Muntele Athos.

La princesse Rada, femme de Vintilă, prince de Valachie (1532—1535).

D'après un drapeau d'église du couvent de Coutloumouz, au Mont Athos.

www.dacoromanica.ro

Fig. 18. — Doamna Ruxandra, soţia lui Radu Paisie, Domnul Ţerii Româneşti (1535—1545).

După fresca de la Biserica Episcopală din Argeş (acum la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti).

La princesse Roxane, femme de Radu Païsius, prince de Valachie (1535—1545).

D'après la fresque de l'Église Épiscopale d'Argeş (maintenant au Musée d'Art religieux de Bucarest).

www.dacoromanica.ro

Fig. 19. — Doamna Ruxandra, soţia lui Radu Paisie, Domnul Ţerii-Româneşti (1535—1545), cu fiul Marcu.

După fresca dela bolniţa mănăstirii Cozia.

La princesse Roxane, femme de Radu Païsius, prince de Valachie (1535—1545), avec son fils Marc.

Fresque de l'église du cimetière à Cozia.

www.dacoromanica.ro

Fig. 20. — Doamna Ruxandra, soţia lui Alexandru Lăpuşneanu, Domnul Moldovei (1552 — 1561; 1564 — 1568), cu fiul, Bogdan.

După fresca de la biserica din Rădăuţi.

La princesse Roxane, femme d'Alexandre Lăpuşneanu, prince de Moldavie (1552 — 1561; 1564 — 1568), avec son fils, Bogdan.

D'après la fresque de l'église de Rădăuţi.

www.dacoromanica.ro

Fig. 21. — Doamna Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpușneanu, Domnul Moldovei (1552—1561 ; 1564—1568).

După fresca din mănăstirea Dochiariu de la Muntele Athos.

La princesse Roxane, femme d'Alexandre Lăpușneanu, prince de Moldavie (1552—1561 ; 1564—1568).

D'après la fresque du couvent de Dochiariou, au Mont Athos.

www.dacoromanica.ro

Fig. 22. — Doamna Chiajna, soția lui Mircea Ciobanul, Domn al Țerii-Românești (1545—1554).

După fresca de la Snagov.

La princesse Chiajna, femme de Mircea le Pâtre, prince de Valachie. (1545—1554).

D'après la fresque de l'église conventuelle de Snagov.

www.dacoromanica.ro

Fig. 23. — Doamna Ecaterina, soţia lui Alexandru Mircea, Domnul Ţerii-Româneşti (1568—1577).

După fresca modernisată din biserica de la Slătioarele (Vâlcea).

La princesse Catherine, femme d'Alexandre Mircea, prince de Valachie (1568—1577).

D'après la fresque repeinte de l'église de Slătioarele (Vâlcea).

www.dacoromanica.ro

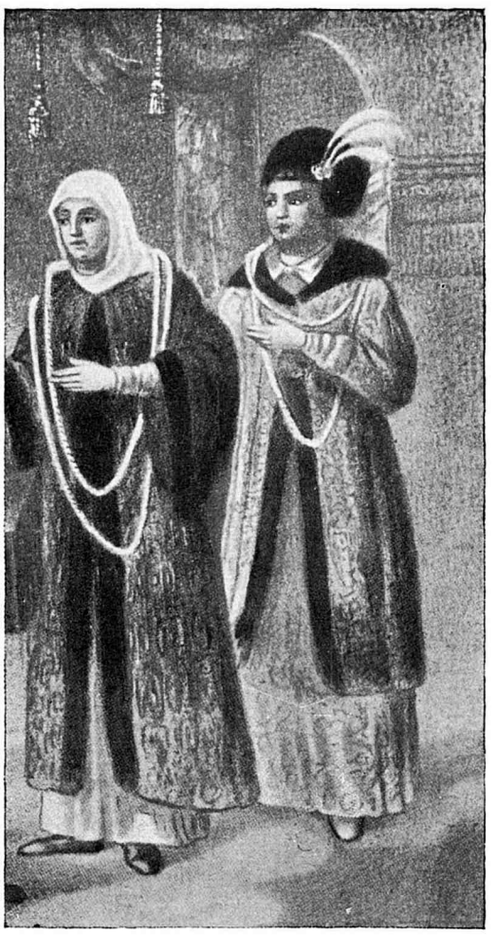

Fig. 24. — Doamna Maria, soţia lui Petru Şchiopul, Domn al Moldovei (1574—1579; 1582—1591), cu fiica, Maria.

După pictura din biserica mănăstirii Galata.

La princesse Marie, femme de Pierre le Boiteux, prince de Moldavie (1574—1579; 1582—1591), avec un fille Marie.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Galata.

www.dacoromanica.ro

Fig. 25. — Doamna Stanca, soţia lui Mihai Viteazul, Domnul Ţerii-Româneşti (1593—1601), cu fiul Nicolae).

După fresca din biserica mănăstirii Căluiu (Romanaţi).

La princesse Stanca, femme de Michel-le-Brave, prince de Valachie (1593—1601), avec son fils Nicolas).

D'après la fresque de l'église conventuelle de Căluiu (district de Romanaţi).

www.dacoromanica.ro

Fig. 26. — Doamna Stanca, soţia lui Mihai Viteazul, Domnul Ţerii-Româneşti (1593—1601).

După fresca din biserica Mihai-Vodă din Bucureşti.

La princesse Stanca, femme de Michel-le-Brave, prince de Valachie (1593—1601).

D'après la fresque de l'église Mihai-Vodă à Bucarest.

www.dacoromanica.ro

Fig. 27. — Doamna Elisabeta, soţia lui Ieremia Movilă, Domnul Moldovei (1595—1604), cu fiicele.

După fresca din biserica mănăstirii Sucevița.

La princesse Élisabeth, femme de Jérémie Movilă, prince de Moldavie (1595—1604), avec ses filles.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Sucevița.

www.dacoromanica.ro

Fig. 28. — Doamna Elisabeta, soţia lui Ieremia Movilă, Domnul Moldovei (1595—1604), cu soacra şi copiii.
După o miniatură de la mănăstirea Sucevița.

La princesse Élisabeth, femme de Jéremie Movilă, prince de Moldavie (1595—1604), avec sa belle-mère et ses enfants.
D'après une miniature de l'église conventuelle de Sucevița.

www.dacoromanica.ro

Fig. 29. — Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab, Domn al Ţerii-Româneşti (1632—1654).

După fresca din biserica Sf. Apostoli din Bucureşti.

La princesse Hélène, femme de Mathieu Basarab, prince de Valachie (1632—1654).

D'après la fresque de l'église des Sf. Apôtres à Bucarest.

www.dacoromanica.ro

Fig. 30. — Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab, Domn al Ţerii-Româneşti (1632—1654).

După fresca din biserica mănăstirii Arnota.

La princesse Hélène, femme de Mathieu Basarab, prince de Valachie (1632—1654).

D'après la fresque de l'église conventuelle d'Arnota.

www.dacoromanica.ro

Fig. 31. — Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab, Domn al Ţerii-Româneşti, (1632—1654).

După o miniatură dintr'un manuscript din Museul de Artă religioasă din Bucureşti.

La princesse Hélène, femme de Mathieu Basarab, prince de Valachie (1632—1654).

D'après une enluminure d'un manuscrit au Musée d'Art religieux à Bucarest.

www.dacoromanica.ro

Fig. 32. — Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab, Domn al Ţerii-Româneşti (1632—1654).

După o miniatură dintr'un manuscript din Museul de la Atena.

La princesse Hélène, femme de Mathieu Basarab, prince de Valachie (1632—1654).

D'après une enluminure d'un manuscrit au Musée d'Athènes.

www.dacoromanica.ro

Fig. 33. — Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab, Domn al Ţerii-Româneşti (1632—1654).

După o miniatură dintr'un manuscript de la Academia Română.

La princesse Hélène, femme de Mathieu Basarab, prince de Valachie (1632—1654).

D'après une enluminure d'un manuscrit de l'Académie Roumaine.

www.dacoromanica.ro

Fig. 34. — Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab, Domn al Ţerii-Româneşti (1632—1654).

După fresca din biserica mănăstirii Dintr'un lemn.

La princesse Hélène, femme de Mathieu Basarab, prince de Valachie. (1632—1654).

D'après la fresque de l'église conventuelle Dintr'un lemn.

www.dacoromanica.ro

Fig. 35. — Doamna Tudosca, soţia lui Vasile Lupu, Domnul Moldovei (1634—1653).

După o tapiţerie în Muzeul Metropolitan din Iaşi.

La princesse Théodosie, femme de Basile Lupu, prince de Moldavie (1634—1653).

D'après une tapisserie du Musée Métropolitain de Jassy.

www.dacoromanica.ro

Fig. 36. — Doamna Ecaterina, soția lui Vasile Lupu, Domnul Moldovei (1634—1653).

După fresca de la biserica Golia din Iași.

La princesse Catherine, seconde femme de Basile Lupu, prince de Moldavie (1634—1653).

D'après la fresque de l'église conventuelle de Golia, à Jassy.

www.dacoromanica.ro

Fig. 37. — Doamna Anastasia, soția lui Gheorghe Duca, Domnul Moldovei și al Țerii-Românești (1665—66; 1668—72; 1673—78); 1678—84, cu fiicele și fiul.

După fresca din biserica mănăstirii Cetățuia.

La princesse Anastasie, femme du prince Georges Duca, régnant en Moldavie et en Valachie (1665—66; 1668—72; 1673—78); 1678—84, avec ses filles et son fils.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Cetățuia, près de Jassy.

www.dacoromanica.ro

Fig. 38. — Doamna Zoe, soţia lui Antonie Rosetti, Domnul Moldovei (1675–1678).

După un tablou din 1835, aflat la mănăstirea Cetăţuia lângă Iaşi, acum în Museul de Artă religioasă din Bucureşti.

La princesse Zoé, femme d'Antoine Rosetti, prince de Moldavie (1675–1678).

D'après un tableau de 1835, à l'église conventuelle de Cetăţuia près de Jassy, aujourd'hui au Musée d'Art religieux de Bucarest.

www.dacoromanica.ro

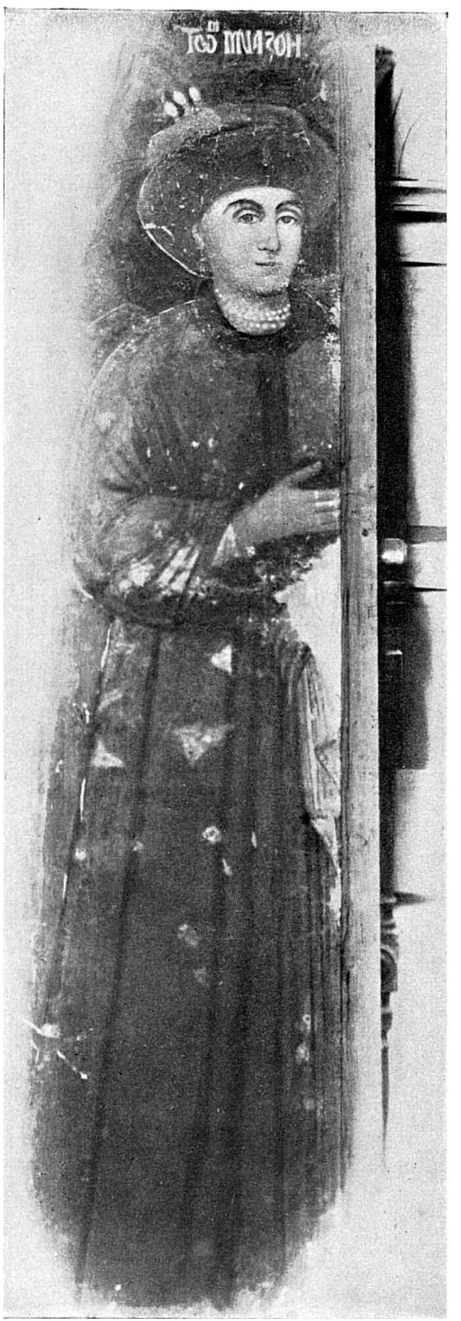

Fig. 39. — Doamna Zoe, soţia lui Antonie Rosetti, Domnul Moldovei, (1675—1678).

După o frescă în biserica Sfântul Nicolae din Iaşi (acum în biserica Sf. Gheorghe la Mitropolia de acolo).

La princesse Zoé, femme d'Antoine Rosetti, prince de Moldavie (1675—1678).

D'après une fresque de l'église de St. Nicolas à Jassy (maintenant dans l'église de St. Georges à la Métropolie locale).

www.dacoromanica.ro

Fig. 40. — Doamna Maria, soţia lui Şerban Cantacuzino, Domn al Ţerii-Româneşti (1678—1688).

După fresca de la biserica din Popeşti (Vlaşca).

La princesse Marie, femme de Şerban Cantacuzène, prince de Valachie (1678—1688).

D'après la fresque de l'église de Popeşti (district de Vlaşca).

www.dacoromanica.ro

Fig. 41. — Doamna Maria, soţia lui Şerban Cantacuzino, Domnul Ţerii-Româneşti (1678—1688).

După o perdea la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.

La princesse Marie, femme de Şerban Cantacuzène, prince de Valachie (1678—1688).

D'après un tissu aujourd'hui au Musée d'Art religieux de Bucarest.

www.dacoromanica.ro

Fig. 42. — Doamna Maria, soţia lui Constantin Brâncoveanu, Domn al Ţerii-Româneşti (1688—1714).

După fresca dela biserica din Popeşti (Vlaşca).

La princesse Marie, femme de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie (1688—1714).

D'après la fresque de l'église de Popeşti (district de Vlaşca).

www.dacoromanica.ro

Fig. 43. — Doamna Maria, soţia lui Constantin Brâncoveanu, Domnul Ţerii-Româneşti (1688—1714).

După fresca de la paraclisul mănăstirii Hurezului.

La princesse Marie, femme de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie (1688—1714).

D'après la fresque de la chapelle du cimetière du couvent de Hurezi.

www.dacoromanica.ro

Fig. 44. — Doamna Maria, soția lui Constantin Brâncoveanu, Domnul Țerii-Românești (1688—1714), cu șase fete.

După o frescă în biserica mănăstirii Mamul (Vâlcea).

La princesse Marie, femme du prince Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie (1688—1714), avec ses six filles.

D'après une fresque de l'église conventuelle de Mamul (Vâlcea).

www.dacoromanica.ro

Fig. 45. — Doamna Maria, soția lui Constantin Brâncoveanu, Domnul Țerii-Românești (1688—1714), cu cele șapte fete.

Frescă într'unul din paraclisurile mănăstirii Hurezi.

La princesse Marie, femme de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie (1688—1714), avec ses sept filles.

Fresque dans une des chapelles du couvent de Hurezi.

www.dacoromanica.ro

Fig. 46. — Doamna Maria, soţia lui Constantin Brâncoveanu, Domnul Ţerii-Româneşti (1688—1714), cu cele şapte fiice.

După fresca din biserica mănăstirii Surpatele.

La princesse Marie, femme de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie (1688—1714), avec ses sept filles.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Surpatele.

www.dacoromanica.ro

Fig. 47. — Doamna Maria, soţia lui Constantin Brâncoveanu, Domnul Ţerii-Româneşti (1688—1714), cu cele şapte fete.

După fresca din biserica mănăstirii Hurezi.

La princesse Marie, femme de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie (1688—1714), avec ses sept filles.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Hurezi.

www.dacoromanica.ro

Fig. 48. — Doamna Maria, soţia lui Constantin Brâncoveanu, Domn al Ţerii-Româneşti (1688—1714).

După fresca de la biserica bolniţii din Hurezi.

La princesse Marie, femme de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie (1688—1714).

Fresque dans l'église de l'hôpital à Hurezi.

www.dacoromanica.ro

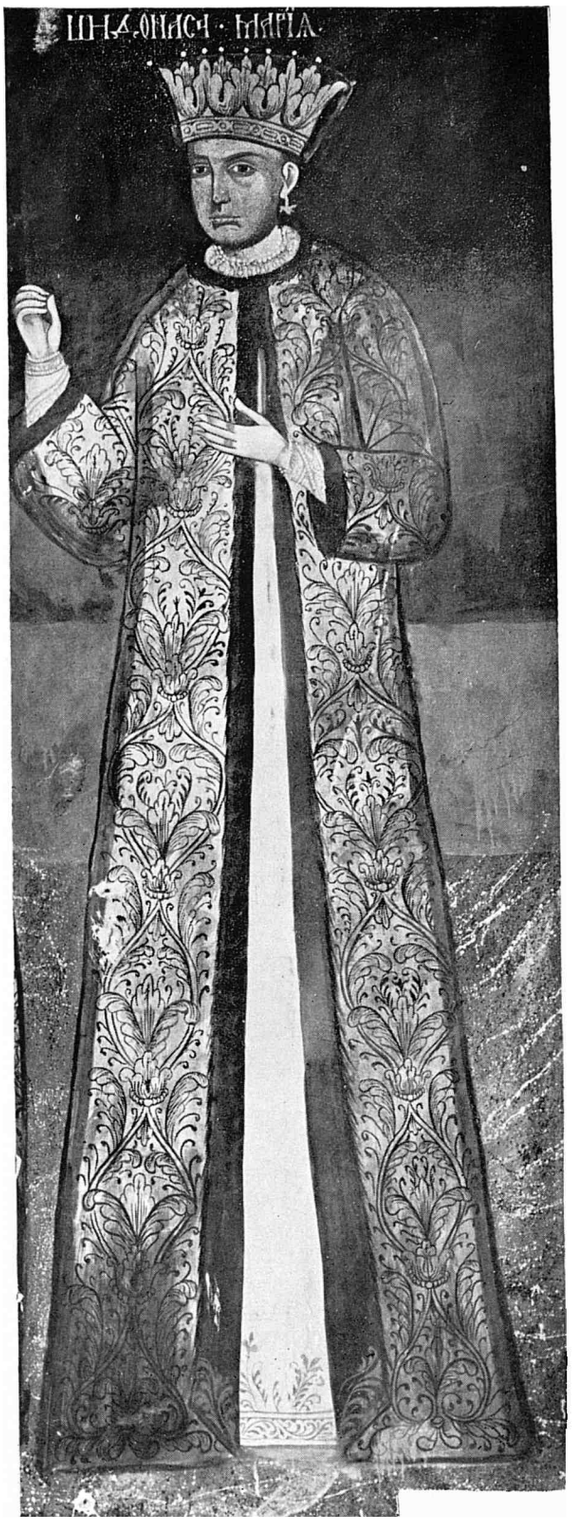

Fig. 49. — Doamna Maria, soţia lui Constantin Brâncoveanu, Domn al Ţării-Româneşti (1688—1714).

După fresca din biserica mănăstirii Polovragi (jud. Gorj).

La princesse Marie, femme de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie (1688—1714).

Fresque dans l'église conventuelle de Polovragi (district de Gorj).

www.dacoromanica.ro

Fig. 50. — Doamna Maria, soţia lui Constantin Brâncoveanu, Domnul Ţerii-Româneşti (1688—1714).

După fresca din biserica de la Mogoşoaia.

La princese Marie, femme de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie (1688—1714).

D'après la fresque de l'église de Mogoşoaia.

www.dacoromanica.ro

Fig. 51. — Doamna Păuna, soția lui Ștefan Cantacuzino, Domnul Țerii-Românești (1714—1716).

După fresca din biserica Sf. Apostoli, București.

La princesse Păuna, femme d'Étienne Cantacuzène, prince de Valachie (1714—1716).

D'après la fresque de l'église des Apôtres à Bucarest.

www.dacoromanica.ro

Fig. 52. — Doamna Păuna, soţia lui Ştefan Cantacuzino, Domnul Ţerii-Româneşti (1714—1716).

După fresca din biserica mănăstirii Dintr'un lemn.

La princesse Păuna, femme d'Étienne Cantacuzène, prince de Valachie (1714—1716).

D'après la fresque de l'église conventuelle Dintr'un lemn.

www.dacoromanica.ro

Fig. 53. — Doamna Ecaterina, soţia lui Nicolae Mavrocordat, Domn al Moldovei şi al Ţerii-Româneşti (1711—16; 1716; 1719—30).

După o frescă din biserica Sfinţilor din Bucureşti.

La princesse Catherine, femme de Nicolas Maurocordato, prince de Moldavie et de Valachie (1711—16; 1716; 1719—30).

D'après la fresque de l'église aux Saints de Bucarest.

www.dacoromanica.ro

Fig. 54. — Doamna Smaranda, soţia lui Nicolae Mavrocordat, Domnul Moldovei şi al Ţerii-Româneşti (1711—1730).

După fresca din paraclisul mănăstirii Văcăreşti.

La princesse Smaragda, femme de Nicolas Maurocordato, prince de Moldavie et de Valachie (1711—1730).

D'après la fresque de la chapelle du couvent de Văcăreşti.

www.dacoromanica.ro

Fig. 55. — Doamna Pulcheria, soţia lui Nicolae Mavrocordat, Domnul Moldovei şi al Ţerii-Româneşti (1711—1730), cu fiul.

După fresca din paraclisul Mitropoliei din Bucureşti.

La princesse Pulchérie, femme de Nicolas Maurocordato, prince de Moldavie et de Valachie (1711—1730), avec son fils.

D'après la fresque de la chapelle métropolitaine de Bucarest.

www.dacoromanica.ro

Fig. 56. — Doamna Ecaterina Rosetti, soţia lui Constantin Mavrocordat, Domn al Ţerii-Româneşti şi al Moldovei (1730—1769), cu doi copii.

După fresca dela paraclisul mănăstirii Văcăreşti.

La princesse Catherine Rosetti, femme de Constantin Maurocordato, prince de Valachie et de Moldavie (1730—1769), avec deux de ses enfants.

D'après la fresque de la chapelle du couvent de Văcăreşti.

www.dacoromanica.ro

Fig. 57. — Doamna Zoe, soţia lui Grigore Ghica, Domnul Moldovei şi al Ţerii-Româneşti (1726—33; 1735—41; 1747—48), cu fiul.

După o frescă de la biserica Frumoasa, lângă Iaşi.

La princesse Zoé, femme de Grégoire Ghica, prince de Moldavie et de Valachie (1726—33 ; 1735—41 ; 1747—48), avec son fils.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Frumoasa, près de Jassy.

www.dacoromanica.ro

Fig. 58. — Doamna Zoe, soţia lui Grigore Ghica, Domn al Moldovei şi al Ţerii-Româneşti (1726—33; 1733—35; 1735—41; 1747—48; 1748—52), cu doi fii.

După o frescă din biserica mănăstirii Mărcuţa.

La princesse Zoé, femme de Grégoire Ghica, prince de Moldavie et de Valachie (1726—33; 1733—35; 1735—41; 1747—48; 1748—52), avec deux de ses fils.

D'après une fresque dans l'église conventuelle de Mărcuţa.

www.dacoromanica.ro

Fig. 59. — Doamna Ecaterina, soţia lui Alexandru Ipsilanti, Domnul Ţerii-Româneşti şi al Moldovei (1774—1782; 1786—1788); 1796—1797, cu o fată.

După o frescă din biserica mănăstirii Mărcuţa.

La princesse Catherine, femme d'Alexandre Ypsilanti, prince de Valachie et de Moldavie (1774—1782; 1786—1788); 1796—1797, avec une de ses filles.

D'après la fresque de l'église conventuelle de Mărcuţa.

www.dacoromanica.ro

Fig. 60. — Doamna Safta, născută Văcărescu, soţia lui Constantin Ipsilanti, Domnul Moldovei şi al Ţerii-Româneşti (1799—1801 ; 1802—1806).

După un portret de familie în C. Manu, *Documentele familiei Mano.*

La princesse Safta, femme de Constantin Ypsilanti, prince de Moldavie et de Valachie (1799—1801 ; 1802—1806).

D'après un portrait de famille dans C. Mano, *Documents de la famille Mano.*

www.dacoromanica.ro

Fig. 61. — Doamna Smaranda, soţia lui Scarlat Callimachi, Domnul Moldovei, (1812—1819).

După un portret de familie în Blancard, *Les Mavroyéni*.

La princesse Smaragda, femme de Scarlate Callimachi, prince de Moldavie (1812—1819).

D'après un portrait de famille dans Blancard, *Les Mavroyéni*.

www.dacoromanica.ro

Fig. 62. — Doamna Elena, soţia lui Mihai Suţu, Domnul Moldovei (1819—1821).

După un portret de L. Dupré.

La princesse Hélène, femme de Michel Soutzo, prince de Moldavie (1819—1821).

D'après un portrait de L. Dupré.

www.dacoromanica.ro

Fig. 63. — Doamna Zoe, născută Mavrocordat, soţia lui Gheorghe Bibescu, Domnul Ţerii-Româneşti (1840—1848).

După portretul din Palatul de la Mogoşoaia.

La princesse Zoé, née Maurocordato, femme de Georges Bibesco, prince de Valachie (1840—1848).

D'après un portrait au Palais de Mogoşoaia.

www.dacoromanica.ro

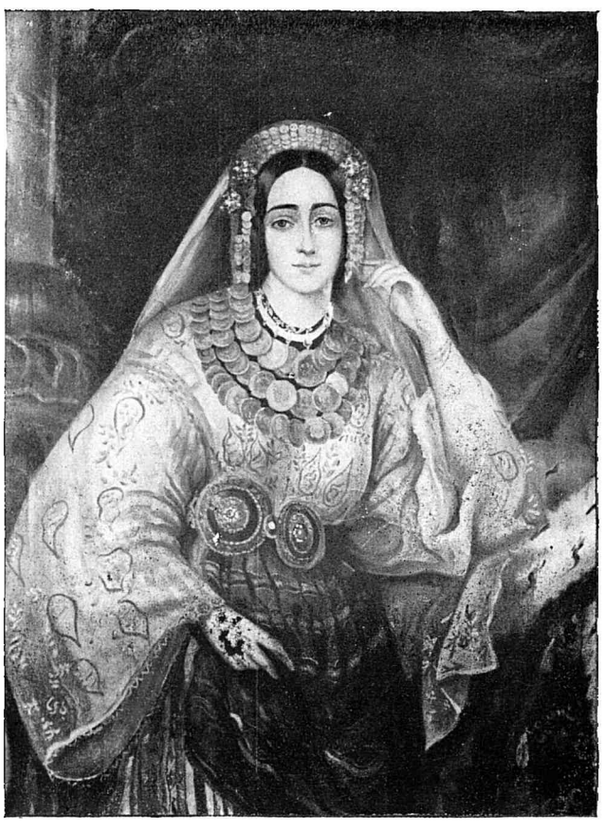

Fig. 64. — Doamna Maria, născută Ghica, soţia lui Gheorghe Bibescu, Domnul Ţerii-Româneşti (1840—1848).

După portretul din Palatul de la Mogoşoaia.

La princesse Marie, née Ghica, femme de Georges Bibescu, prince de Valachie (1840—1848).

D'après le portrait au Palais de Mogoşoaia.

www.dacoromanica.ro

Fig. 65. — Doamna Elisabeta, soţia lui Barbu Ştirbei, Domnul Ţerii-Româneşti (1849—1853; 1854—1856).

După un portret, desenat de Szatmari, 1851.

La princesse Élisabeth, femme de Barbu Ştirbei, prince de Valachie (1849—1853; 1854—1856).

D'après un portrait dessiné par Szatmari, 1851.

www.dacoromanica.ro

Fig. 66. — Doamna Elena, născută Sturdza, soţia lui Grigore Ghica, Domnul Moldovei (1849—1853; 1854—1856).

După o miniatură la d. Grigore I. Ghica.

La princese Hélène, née Sturdza, femme de Grégoire Ghica, prince de Moldavie, (1849—1853; 1854—1856).

D'après une miniature chez M. Grégoire J. Ghica.

www.dacoromanica.ro

Fig. 67. — Doamna Elena, născută Sturdza, soţia lui Grigore Ghica, Domnul Moldovei (1849—1853; 1854—1856).

După o miniatură la d. Grigore I. Ghica.

La princese Hélène, née Sturdza, femme de Grégoire Ghica, prince de Moldavie, (1849—1853; 1854—1856).

D'après une miniature appartenant à M. Grégoire J. Ghica.

www.dacoromanica.ro

Fig. 68. — Doamna Elena, soţia lui Alexandru Ioan I Cuza, Domnul României (1859—1866).

După un portret oficial.

La princesse Hélène, femme d'Alexandre Jean I Couza, prince de Roumanie (1859—1866).

D'après un portrait officiel.

www.dacoromanica.ro

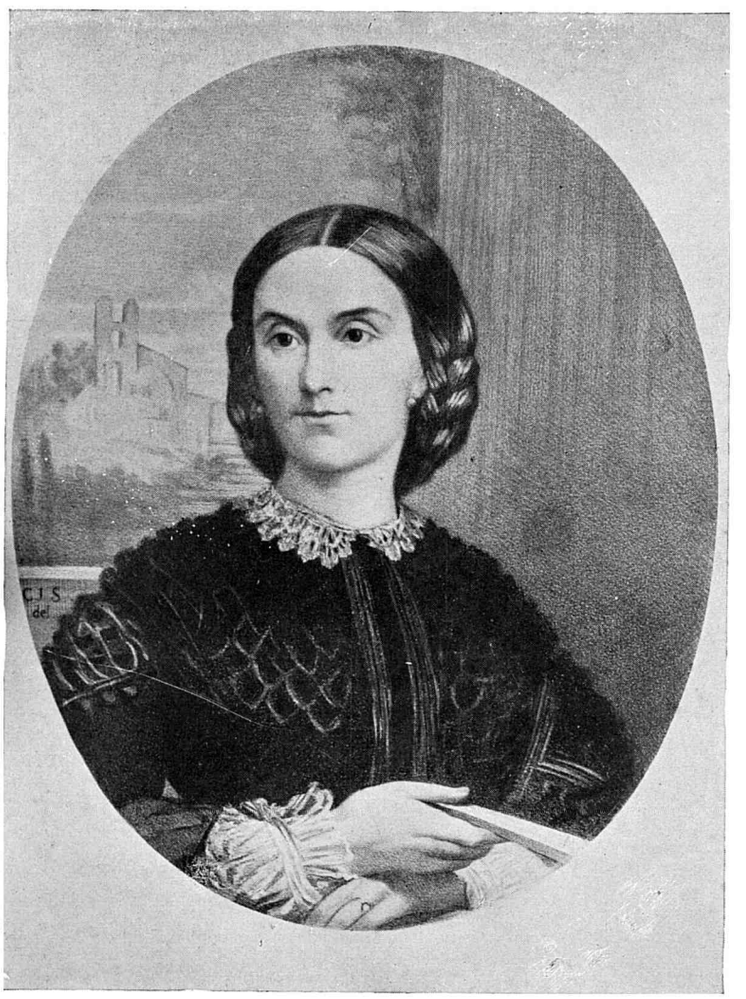

Fig. 69. — Doamna Elena, soţia lui Alexandru Ioan I Cuza, Domnul României (1859—1866).

După un portret contimporan.

La princesse Hélène, femme d'Alexandre Jean I Couza, prince de Roumanie (1859—1866).

D'après un portrait contemporain.

www.dacoromanica.ro

Fig. 70. — Doamna Elena, soţia lui Alexandru Ioan I Cuza, Domnul României (1859—1866).
După un portret din 1876.

La princesse Hélène, femme d'Alexandre Jean I Couza, prince de Roumanie (1859—1866).
D'après un portrait de 1876.

www.dacoromanica.ro

Fig. 71. — Intâiul portret al Doamnei Elisabeta a României (1866—1914).
După un portret.

Premier portrait de la princesse Élisabeth de Roumanie (1866—1914).
D'après un portrait.

www.dacoromanica.ro

Fig. 72. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României, (1866—1914).

După un portret din 1869.

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).

D'après un portrait de 1869.

www.dacoromanica.ro

Fig. 73. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României (1866—1914).

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).

www.dacoromanica.ro

Fig. 74. — Regina Elisabeta, soția lui Carol I, rege al României (1866—1914).

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).

www.dacoromanica.ro

Fig. 75. — Regina Elisabeta, soția lui Carol I, rege al României (1866—1914).
La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).

www.dacoromanica.ro

Fig. 76. — Regina Elisabeta, soția lui Carol I, rege al României (1866—1914).
După un portret din 1870—1871.

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).
D'après un portrait de 1870—1871.

www.dacoromanica.ro

Fig. 77. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României (1866—1914).
După un portret din 1880.

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).
D'après un portrait de 1880.

www.dacoromanica.ro

Fig. 78. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României (1866—1914).
După un portret din 1881.

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).
D'après un portrait de 1881.

www.dacoromanica.ro

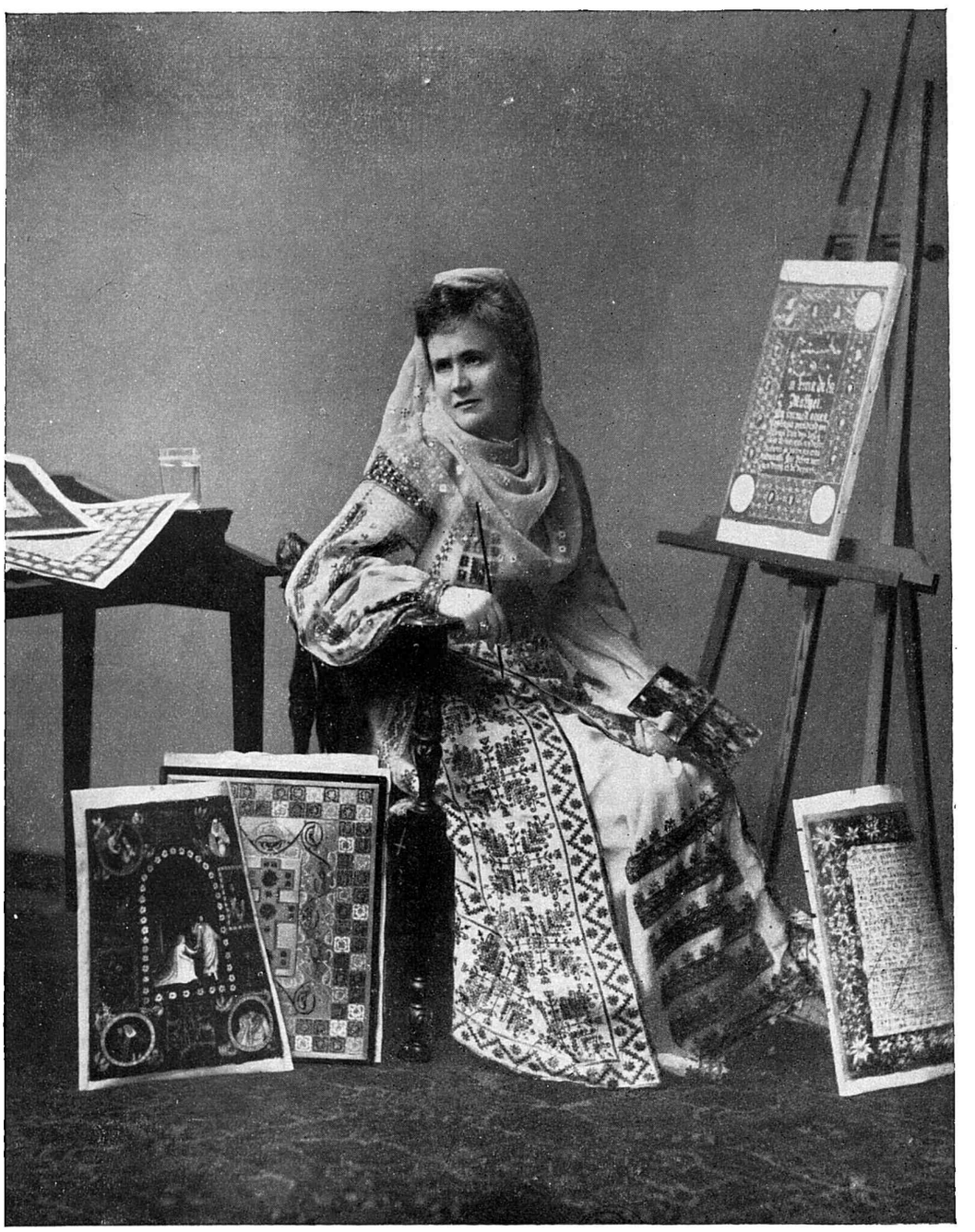

Fig. 79. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României (1866—1914).
După un portret din 1884.

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).
D'après un portrait de 1884.

www.dacoromanica.ro

Fig. 80. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României (1866—1914).
După un portret din 1884.

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).
D'après un portrait de 1884.

www.dacoromanica.ro

Fig. 81. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României (1866—1914).
La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).

www.dacoromanica.ro

Fig. 82. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României (1866—1914).
La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).

www.dacoromanica.ro

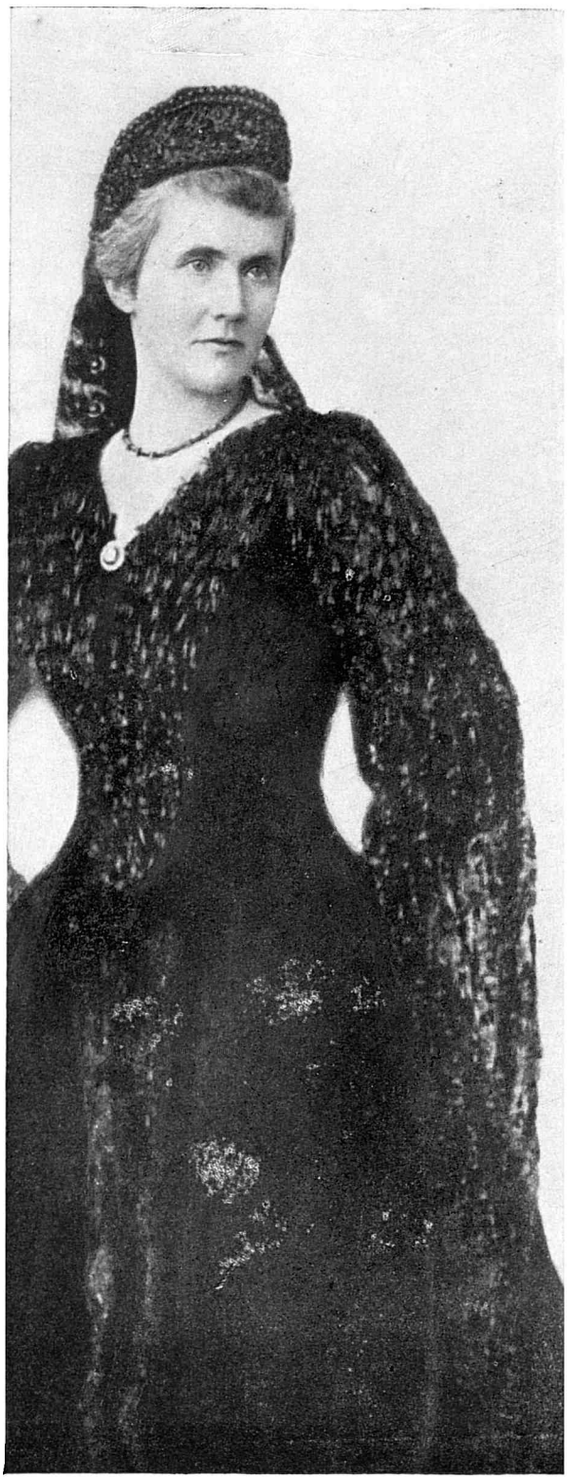

Fig. 83. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României (1866—1914).

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).

www.dacoromanica.ro

Fig. 84. — Regina Elisabeta, soţia lui Carol I, rege al României (1866—1914).

La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).

www.dacoromanica.ro

Fig. 85. — Regina Elisabeta, soția lui Carol I, rege al României (1866—1914).
La reine Élisabeth, femme de Charles I, roi de Roumanie (1866—1914).

www.dacoromanica.ro

INST. ARTE GRAFICE «LUPTA» N. STROILA

www.dacoromanica.ro